

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

Babayev Cəbrayıl Əli oğlu

**“İnvestisiyaların dövlət tənzimlənməsi mexanizmində vergilərin rolu
və onun optimallaşdırılması istiqamətləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı: Vergi və Vergi qoyma

Elmi rəhbər:

i.e.n, dos. T.Ə.Sadıqov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n, dos.İ.M.Rzayev

“Maliyyə və maliyyə institutları”

kafedrasının rəhbəri: i.e.d, prof. Ələkbərov Əvəz Əkbər oğlu

BAKİ - 2018

Mündəricat

Giriş.....	3
FƏSİL I. Dövlət tərəfindən investisiya mühitinin tənzimlənməsinin nəzəri- metodoloji əsasları.....	7
I.1. İnvestisiya anlayışı və investisiya fəaliyyətinin nəzəri aspektləri.....	7
I.2. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi.....	14
I.3. Vergi mexanizminin investisiya mühitinə təsirinin qiymətləndirilməsi.....	18
FƏSİL II. Vergi sisteminin investisiya mühitinə təsiri və onun qiymətləndirilməsi.....	23
II.1. Mənfəət vergisinin investisiya mühitinə təsirinin nəzəri və təcrübi aspektləri.....	23
II.2. Əlavə dəyər vergisinin investisiya fəaliyyətinə təsiri.....	26
II.3. Vergi sistemində həyata keçirilən islahatların sahibkarlıq mühitinə təsiri.....	32
FƏSİL III. İnnovativ investisiya mühitinin yaradılmasında dövlətin rolu....	39
III.1. Sahibkarlıq baxımından əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına dövlətin təsiri.....	39
III.2. İnvestisiyaların vergi tənzimlənməsi baxımından beynəlxalq təcrübə.....	45
III.3. İnvestisiyaların vergi tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri.....	51
NƏTİCƏ.....	58
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	61

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müstəqillik qazandıqdan sonra respublikamızda ciddi dərin iqtisadi addımların atılması, vergi məcəlləsinə, həmçinin digər qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələrin edilməsi, yeni qanunların qüvvəyə minməsi ilə ölkəmizdə sahibkarlar və kənar investorlar üçün çox əlverişli investisiya mühiti formalaşmışdır.

Atılan bu addımların müsbət nəticələri gözə çarpandır. Belə ki, bu illər ərzində davamlı iqtisadi sabit artıma nail olunmuş, məşğulluq səviyyəsi maksimum dərəcədə təmin olunmuş, yoxsulluq göstəricisi minimuma endirilmiş, illər keçdikcə əhalinin əldə etdiyi gəlirlər artmış, maddi-sosial rifah qaldırılmışdır. Ölkəmizdə davam edən sürətli iqtisadi inkişaf, ölkə valyutasının sabitliyinin təmin olunması, iqtisadiyyatın neft kölgəsindən uzaqlaşdırılması, regionların iqtisadi artımına nail olunması aparılan bu dəyişikliklərin yaxşı nəticəsi kimi qəbul olunur.

Bütün bu uğurlu inkişaf taktikasının bünövrəsi ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur ki, bu da ölkəmizi iqtisadi regionda ön pillədə qərarlaşan ölkələr sırasına daxil edir. İqtisadi inkişaf qarşıya məqsəd qoyulduğu zaman ölkədəki sərvətlərdən və işçi qüvvəsindən səmərəli formada istifadə, neftdən istifadə etməklə qazanılan gəlirin qeyri-neft sahəsinə yönləndirilməsi, bu sahələrin inkişafına nail olunması, ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması, xarici investorların ölkəmizdə iş qurmalarına şəraitin yaradılması, yoxsulluğun aşağı salınması, iqtisadiyyatın ixrac potensialının artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlərə çatmaq üçün hazırkı

makroiqtisadi sabitliyinin saxlanılması mütləq şərtidir. Həyata keçirilən müsbət nəticə yönümlü islahatlar ölkəmizin makroiqtisadi cəhətdən güclü olmasını təmin etməklə yanaşı ölkəmizin beynəlxalq iqtisadiyyata çıxışını təmin etmiş, xarici ticarətə aktiv qoşulmaya şərait yaratmışdır.

Neftlə bağlı olmayan sahələrin davamlı inkişafına şərait yaratmaq, iqtisadiyyatın dövlət tənizmlənməsinin səmərəli formasını tətbiq etmək, investisiyaları təşviq etmək aparılan vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən olmuşdur. Bu istiqamətdə gələcəkdə də iqtisadiyyatda qoyulan investisiyaların həcmnin artırılması, sahibkarlığın inkişafının təmin olunması, iqtisadiyyatın xarici rəqabətə davam gətirməsinin təmin olunması, investisiyalar üçün daxili mənbələrin formalaşdırılması zəruridir. Bununla yanaşı daxili istehsal həcmnin artırılması, kənd təsərrüfatının inkişafı, yeni texnologiyanın tətbiqi, ixrac yönümlü iqtisadiyyatın yaradılması vacibdir.

İqtisadiyyatda optimal vergi sistemi qurmaq üçün vergi dərəcələrinin müvafiq səviyyədə saxlanılması, vergi güzəştlərinin çoxaldılması, stimulyönümlü vergi proqramlarının hazırlanması, həm sahibkarlara həm də digər vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi, istehsalı təşviq edən vergi sisteminin tətbiq olunması əsas şərtlərdən sayılır. Uzun müddətdir ki, Azərbaycanda baş verən iqtisadi hadisələr iqtisadi sferada investisiya mühitinin yaxşılaşmasına, sahibkarların sayının çoxalmasına, yatırım vəsaitlərinin həcmnin artmasına zəmin yaratmışdır. Sahibkarların sayı artdıqca vergidən qaçanların sayı da artmış olur. Bu kimi neqativ halların azaldılması və hətta tamamilə yox edilməsi üçün yüksək standartlara cavab verən vergi xidməti və nəzarətinin təşkil olunması, elektron vergi sisteminin qurulması və tətbiq olunması ən əsas işlərdən sayılır. Ölkəmizdə aparılan siyasət iqtisadiyyatın inkişafına yönəlmiş, beynəlxalq aləmdə ölkə nüfuzunu yüksək səviyyədə saxlamağa istiqamətlənmişdir. Bu uğurlu addımların müsbət nəticələri beynəlxalq reyting agentliklərinin gözündən də yayınmamışdır. Belə ki, bu qurumlar daim ölkəmizin iqtisadi göstəricilərinin dünya mediasına yaymış, onları da məlumatlandırmışdır.

Bu onu göstərir ki, ölkəmizdə investisiya yatırımları üçün münbit mühit mövcuddur, investisiyaların hüquqi cəhətdən qorunması prioritet sayılır. Bundan əlavə yeni həyata keçirilən layihələr də inkişafa yönümlüdür və müasir standartların tələblərini özündə əks etdirir. Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətə davamlılığını artırmaq istəyiriksə o zaman, yatırımların həcmi artırılmalı, investisiyaları stimullaşdırmalı, xarici sərmayeni daxili iqtisadiyyata cəlb etməliyik. Ölkəmizdəki iqtisadi rəqəmlər göstərir ki, xarici vəsaitin ölkəmizə axını uğurla təmin olunur ki, bu vəsaitlərin də əsas hissəsi güclü iqtisadiyyata, dünyadakı super gücə malik olan ölkələrin payına düşür.

Dissertasi işinin məqsəd və vəzifələri. Bu yazının məqsədi investisiya və innovasiya anlayışlarının məzmununu ortaya çıxarmaq, investisiyaların dövlət tərəfindən tənzimlənmə üsullarını öyrənmək, həmçinin ölkəmizdəki investisiya mühitinin araşdırılmasından ibarətdir. Vəzifələr aşağıdakılardır:

- Investisiyaların formalaşma xüsusiyyətlərinin və onlara təsir edən amillərin öyrənilməsi
- Investisiyaların növlərinin, xüsusiyyətlərinin, formalarının ayırd olunması
- Investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin üsullarının araşdırılıb öyrənilməsi
- Ayrı-ayrı vergi növlərinin, vergi sistemindəki yeniliklərin, əlavə edilən dəyişikliklərin, qüvvəyə minən yeni qanun layihələrinin, aparılan vergi siyasətinin investisiya mühitinə təsirinin tədqiqi
- Rəqabətqabiliyyətli bazar iqtisadiyyatının formalaşması məqsədi ilə büdcə və vergi siyasətinin formasının müəyyən edilməsinin öyrənilməsi
- Investisiya baxımından xarici təcrübənin araşdırılıb ölkəmizdə tətbiq olunması istiqamətlərinin araşdırılması
- Stimullaşdırıcı investisiya siyasəti baxımından prioritet istiqamətlərin müəyyən edilməsi
- İnnovativ iqtisadiyyatın qurulmasında vacib olan faktorların tədqiqi və tətbiqi üsullarının öyrənilməsi

- İntestisiyalari təşviq edən vergi sisteminin qurulması üçün təklif və yeni layihələrin işlənilib təqdim olunması

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. İş yazılarkən dahi iqtisadçıların kitablarından, iqtisadi qəzet və jurnallardan, iqtisadçı ekspertlərin fikirlərindən istifadə olunmuşdur. Bir çox mözuda yazılmış kitablar, bildirilmiş fikirlər, əsərlər və tədqiqat işlərin bu dissertasiyanın nəzəri əsaslarını təşkil edir. Bu işin üçün müxtəlif qanunlardan, qanunvericilik aktlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bunlar aşağıdakılardır:

- İntestisiyaların növləri arasındakı fərqlər üzə çıxarılmış, iqtisadi əhəmiyyətliyi baxımından bu növlər təhlil olunmuşdur
- Elektron vergi xidmətlərinin ödəyicilər üzərində yaratdığı müsbət effekt ortaya çıxarılmışdır
- İntestisiyaların davamlı iqtisadi inkişafa təsiri öyrənilmişdir
- Dahi iqtisadçıların öz dövrlərində söylədikləri fikirlər ilə hazır ki, iqtisadi vəziyyətin uyğunluğu müzakirə olunmuşdur
- Tətbiq olunan vergi növlərinin investisiya əməliyyatlarında rolu araşdırılmışdır
- Xarici dövlətlər ilə müqayisədə vergi dərəcələrinin normada olması üzə çıxarılmışdır
- Həyata keçirilən islahatlar ilə davamlı iqtisadi inkişafa yiyələnməyin mümkün olması sübut olunmuşdur
- Ölkəmizdə tətbiq olunan vergi mexanizminin investisiyalara təsiri öyrənilmişdir
- Gələcəkdə investisiyaların cəlb olunmasının yeni istiqamətləri göstərilmişdir
- Stimullaşdırıcı investisiya zəmini formalaşdırmaq baxımından prioritet istiqamətlər öyrənilib üzə çıxarılmışdır.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini investisiyalar, investisiya mühiti və investisiyaların dövlət tənzimlənməsi anlayışları əhatə edir. Predmeti isə vergilərin investisiya proseslərindəki rolu, ona təsiri, onu stimullaşdırması və investisiyalara vergi təsirinin prioritet istiqamətləri sayılır.

FƏSİL I. Dövlət tərəfindən investisiya mühitinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

I. 1. İnvestisiya anlayışı və investisiya fəaliyyətinin nəzəri aspektləri

Bütöv mənada investisiya anlayışı, fiziki və ya hüquqi şəxsin şəxsi istifadəsində olan vəsaitlərin istehlakından qısa müddətli dövr üçün imtina edərək və həmin resursların gələcəkdə daha yüksək qazanc əldə edilməsi üçün istifadə edilməsini özündə əks etdirir. Ölkə iqtisadiyyatının qurulması, məşğulluq səviyyəsinin və əhali gəlirlərinin artırılması və s. iqtisadi məsələlərin həll yollarından biri də məhz investisiya fəaliyyətidir. İnvestisiya fəaliyyətinin genişlənməsi istehsal imkanlarının artmasına gətirib çıxarır ki, bu da öz növbəsində ölkənin məhsul və xidmətlər istehsalı potensialını gücləndirir. Ümumiyyətlə, investisiya anlayışının özünə müxtəlif cür yanaşmalar mövcuddur. Bu yanaşmalardakı müxtəlifliyin səbəbi investisiya anlayışının makroiqtisadi və mikroiqtisadi səviyyələrdə müxtəlif mənalar kəsb etməsi ilə əlaqədardır.

Mikroiqtisadi səviyyədə ümumi mənada investisiya, gəlir və ya mənfəət əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət obyektlərinə yönəldilən maliyyə vəsaitlərindən və həmçinin, intellektual resurslardan ibarətdir. Sadə dillə desək, investisiya gələcəkdəki qazanmaq naminə indikini qurban verməkdir. Lakin, indiki hər zaman dəqiqdir, gələcəkdəki isə dəqiq deyildir.

Yəni, fikrimcə investisiya hər zaman proqnoz edilən qazancı gətirmir, həmçinin çox böyük risk ifadə edir. Bu baxımdan, investisiyanın izahını bu cür də vermək olar ki, investisiya gələcəkdə qeyri-müəyyən gəlirin və ya mənfəətin əldə edilməsi məqsədi ilə indiki dövrdə müəyyən xərclərin çəkilməsidir. Nəticə etibarlı ilə, investisiya gəlirlərin artan kəmiyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə istənilən obyektə və maliyyə alətinə pul vəsaitinin qoyuluşudur. Bir xüsusiyyəti qeyd etmək lazımdır ki, nağd pul vəsaitləri özü iqtisadi baxımdan investisiya hesab olunmur, çünki, əgər inflyasiya baş versə o zaman nağd pul vəsaitləri öz dəyərinin itirir və heç bir gəlirin gətirilməsini təmin etmir. Bu baxımdan, sərbəst pul vəsaitləri gələcəkdə gəlir və ya mənfəət əldə etmək məqsədi ilə obyektlərə və ya maliyyə alətlərinə qoyulduqda investisiyaya çevrilirlər.

Bütövlükdə, mikroiqtisadi baxımdan, investisiya o vəsaitlər hesab olunur ki, onlar hazırki istehlak ilə deyil növbəti illərdəki istehlak ilə bağlı olan hədəflərə çatmaq üçün istifadə olunsun və onu şərti olaraq aşağıdakı tiplərə bölmək olar :

- fiziki kapitala yəni, avadanlıqlara, dəzgahlara və binalara investisiya
- işçilərin ixtisasına, bu baxımdan təhsilə investisiya;
- texnoloji yeniliklərə, o cümlədən elmi araşdırma və təcrübə-konstruktor proseslərinə investisiya;
- maliyyə alətlərinə, o cümlədən pay qiymətli kağızların, istiqrazların və başqa maliyyə aktivlərinin əldə olunmasına investisiya.

Fiziki kapitala yönəldilən investisiya əsasən həqiqi investisiya, maliyyə aktivlərinə yönəldilən investisiya isə maliyyə yatırımları adlanır. Daha dəqiq desək, həqiqi investisiyalar maddi baxımdan hiss oluna bilən kapitala, misal üçün torpağa, avadanlığa, zavodlara investisiyalar şəklində olur, maliyyə investisiyaları isə kağız daşıyıcıda yazılmış müqavilələri, məsələn, adi qiymətli kağızları və istiqrazları əks etdirir. Sadə iqtisadi ərazilərdə investisiyanın əsas hissəsi real investisiyaların payına, iqtisadiyyatı yaxşı inkişaf etmiş ölkələrdə isə maliyyə investisiyalarının payına düşür. İnsan kapitalı nəzəriyyəsi gələcəkdə rifahın yaxşılaşdırılması nöqtəyi-nəzərindən işçilərin ixtisasının artırılmasına yönəldilən investisiyanın səmərəliliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Güman

edilir ki, həm məsrəflər, həm də belə investisiya qoyuluşunun ödənməsi müxtəlif formalarda mövcud olur. İnsan kapitalının formalaşması üçün birbaşa məsrəflərə kitablar, təhsil haqqları, qiymətli kağızların və ssudaların ödənilməsi və s. dolayı xərclərə qazanılması mümkün olan, ancaq təhsil almaqla bağlı qazanılmamış gəlirlər aid edilir. Investisiya yatırımlarının birbaşa ödənilməsi bu ali təhsili olmayan kadr ilə yüksək ixtisaslı işçinin əmək haqları arasındakı fərqdən gələcəkdə daxil olan əlavə axındır, dolayı yolla ödənilməsi isə bu əməyin yaxşılaşdırılmış şəraiti, karyera perspektivi, sosial təminat, daha yuxarı rifah və ictimai status və s. kimi ixtisaslı işçilərin qazandıqları pulsuz əlavə faydadır. Tədrisin gedişatında yığılmış insan kapitalı özündə əmək haqqının potensial artımını əks etdir.

Makroiqtisadi baxımından investisiya ölkədə çəkilən xərclərin əhəmiyyətli və dəyişən hissəsidir və onun azalması və ya artması məcmu tələbə ciddi təsir etməklə ölkədə məhsul və xidmətlər buraxılışının həcmi və məşğulluğun səviyyəsini müəyyən edir. Makroiqtisadi səviyyədə mövcud kapitala investisiya qoyuluşları onun yenidən bölüşdürülməsinə səbəb olur ki, bu da ölkə miqyasında ümumi investisiya qoyuluşunun həcmi dəyişməsinə səbəb olmur. Belə halda, mövcud kapitalın alınması alıcı tərəfindən investisiya hesab edildiyi halda, bu makroiqtisadi səviyyədə investisiyanın ümumi həcmi daxil edilmir.

Makroiqtisadi baxımdan, ölkənin ümumi daxili məhsulunda məcmu investisiya xərclərinə əsas kapitala investisiya, mənzil tikintisinə investisiya və ehtiyatların artırılmasına investisiya qoyuluşları daxil edilir. Makroiqtisadçılardan istifadə etdikləri mənada investisiya, yeni kapitalın yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu baxımdan, heç də mikroiqtisadi səviyyədə ayrı-ayrı insanlar və ya firmalar tərəfindən edilən bütün investisiyalar, makroiqtisadi nöqteyi-nəzərdə, yeni bütövlükdə milli iqtisadiyyat baxımından investisiya hesab edilmir. Buna görə də maliyyə investisiyaları, əsasən, makroiqtisadi baxımdan investisiyanın həcmi daxil edilmir. Bu investisiyalar əsasən aktivlərin yenidən bölgüsünə və ya əsas kapitalın yaradılmasına investisiyanın maliyyələşdirilməsinə vəsaitlərin cəlb edilməsi üçün həyata keçirilir.

Onu qeyd edim ki, ümumiyyətlə investisiyalar praktiki baxımdan həyata keçirilmə formasına görə iki istiqamətdə yönələ bilər. Birincisi, investisiyanın yönəldiyi obyekt ola bilsin ki, ilk dəfə yaradılmış olsun, yaxud əvvəlcədən var olmuş olsun. İnvestorların hər hansı bir yerdə zavod tikdirməsi yaxud yeni çıxardılan qiymətli kağızı əldə etməsi birinci, lap əvvəl tikilmiş olan bir fabrikin satın alınması yaxud əvvəllər bazarda ticarət əməliyyatlarının əsas ünsürü sayılmış bir daşınar qiymətlinin mülkiyyətinin əldə edilməsi isə ikinci qrupa misaldır. Daha öncədən bünövrəsi qoyulub hazırlanmış bir zavodun kənar investor tərəfindən satın alınması innovasiya yaxud da genişlənmə məqsədi güdə bilər. Habelə, mövcud bir fabrik, bina və ya təsisin satın alınması, fərdi olaraq investisiya olmaqla birlikdə, makroiqtisadi nöqteyi-nəzərdən investisiya sayılmaz. Səbəb odur ki, əgər həyata keçirilən bu ticari əməliyyatın məqsədi genişlənmə deyilsə o zaman bu investisiya anlayışını ehtiva etmir, yəni sadəcə olaraq qiymətlinin mülkiyyətçisinin dəyişilməsi deməkdir. Habelə, maliyyə alətlərinin, qiymətli kağızların investisiya məqsədi ilə alınması da iqtisadi cəhətdən investisiya hesab olunmaz, bu investisiyalar maliyyə investisiyalarıdır. Çünki, burada da yeni bir iqtisadi dəyər yaradılmış olmur. Bu kimi, mövcud investisiyaların əl dəyişdirməsinə plasman deyilir. BMT yatırımları 53 cü və 1993-cü illərdə milli hesablar sisteminin içində təsnifləşdirmişdir.

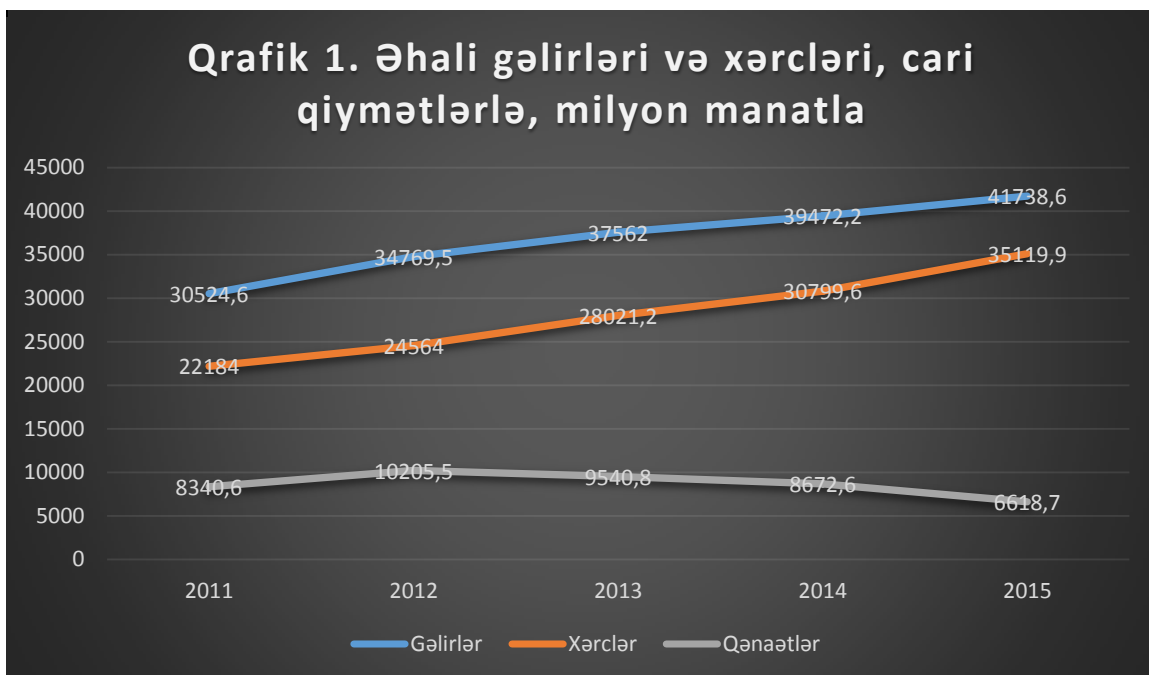
İnvestisiya pul vəsaitlərinin formalaşdırılmasından başlayır, istehsal təyinatlı bina və tikililərin, avadanlıq və texnologiyaların, sosial infrastrukturların və məişət obyektlərinin yaradılması ilə sona çatır. İnvestisiyaların pul mənbəyi qənaətdir. Ümumiyyətlə, qənaət sərəncamda olan gəlirin əmtəə və xidmətlərin son istehlakına sərf olunmayan hissəsidir. Qənaət potensial investisiya kimi çıxış edir, investisiyalar isə iqtisadi və sosial effekt əldə etmək məqsədilə istifadə olunan qənaətdir. İnsanlar qazanclarından şəxsi məqsədlər üçün istifadə etdikləri hissəsi onların kənara ayıraraq qoya biləcəyi və gələcəkdə yatırım kimi yönləndirə bilmə imkanlarını azaldır. İnvestisiyaların ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsirinin göstəricilərindən biri də onlardan qazanılan mənfəətin miqdarıdır.

Qrafik 1-də Azərbaycan Respublikasının əhalisinin 2011-2015 ci illəri əhatə edən gəlirləri və xərcləri, həmçinin qənaətin məbləği göstərilmişdir. Cədvəldən görüldüyü kimi 2011-2015 ci illər ərzində əhalinin qənaəti ən çox 10205.5 milyon manat olmuşdur ki, bu da 2012-ci ilə aiddir. Sonrakı illər ərzində isə azalan tendensiya müşahidə olunmuşdur.

Dahi iqtisadçı Keyns ölkədəki milli gəlirin həcmi qənaət və şəxsi istehlak arasındakı dinamika ilə bağlı olduğunu bildirmişdir. Keynisiyə görə investisiya kimi yönəldilən məbləğlər hazırki şəxsi istehlakı azaltmış olur və növbəti illərdə də onun həcmi və maddi bazasının artımına əlverişli şərait yaradır. O özünün investisiya nəzəriyyəsində qeyd edirdi ki, iqtisadi artımın əsas ünsürlərindən biri də məhz investisiya vəsaitlərinin artmasıdır. Keyns bildirirdi ki, investisiya səviyyəsi ölkə üzrə yığıma meyllilik səviyyəsi ilə sıx bağlıdır.

Lakin, yerli təcrübə və bəzi xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, qənaətə meyilli olmaq heç də həmişə bu qənaətin investisiya kimi istifadəsinə gətirib çıxartmır. Məsələn, Azərbaycanda qənaət çox hallarda bank depozitlərinə yönəldilir, xarici valyutalara çevrilir və s. kimi istiqamətlərdə istifadə olunur. Yəni, qənaət etməklə toplanılan maliyyə məbləğləri yatırım məhsullarının əldə olunmasına istiqamətlənmir.

İqtisadçıların fikirlərinə əsasən sabit iqtisadi inkişafın ən əsas ünsürlərindən biri qənaət və investisiyaların bərabərliyidir. Daxili investisiyaların milli qənaətdən az olması təbii sərvətlərdən, istehsal güclərindən və s. dən tam istifadə olunmamasına və işsizliyin artmasına gətirib çıxarır.

Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, Milli Hesablar Sistemi

C.Keyns investisiyaların artımı məsələsini qeyd edərək iqtisadi faydalılıq mövzusunda da diqqət yönəltmişdir. Onun fikrincə əhali gəlirlərinin artımına müsbət təsir göstərən amillərdən ən əsası iqtisadi faydalılıq və investisiya yatırımlarının artmasıdır. Rusiyadakı bəzi iqtisadçılar bu göstəricilər arasındakı əlaqəni bu düsturla ifadə edirlər:

$$a = b * c$$

Burada:

a- gəlirlərin artımı

c- investisiyaların artımı

b- iqtisadi səmərəlilik əmsəlidir

İnvestisiyalar ümumi və xalis investisiyalara ayrılır. Ümumi investisiyalar dedikdə, əsas kapital ünsürlərinə, əmtəə- maddi ehtiyatlarına (xammal, materiallar, hazır məhsul və s.), mənzil tikintisinə investisiyalar nəzərdə tutulur.

Bunların nəticəsində yeni layihələr həyata keçirilir, istehsalı genişləndirmək mümkün olur. Ümumi investisiyadan amortizasiya ayırmalarını çıxdıqdan sonra, yerdə qalan hissə xalis investisiyadır.

İnvestisiya dövlət və özəl mülkiyyəti tərəfindən həyata keçirilir. Bunların investisiya istiqamətləri, məqsədi və mənbələri fərqlənir. Nisbətən daha qısa müddətdə yuxarı qazanc təmin edən iqtisadi sahələrə yatırılan investisiyalar özəl investisiyalar olur. Bu investisiyaların əsas mənbəyi sahibkarlıq subyektlərinin etdikləri qənaət və kənardan aldıkları kreditör borclarıdır. Daha uzunmüddətli bir periodu əhatə edən, nisbətən az fayda gətirən sahələrə isə əsasən dövlət investisiyaları yatırılır. Dövlət büdcəsindən ayrılan məbləğlər bu investisiyaların əsas qidalanma mənbəyi hesab olunur.

Ümumiyyətlə investisiyalar müddət baxımından iki formaya ayrılmaqla uzun və qısamüddətli olur. İqtisadi ədəbiyyatda müstəqil və məcburi investisiya ifadələrinə də rast gəlmək mümkündür. Müstəqil investisiya dedikdə, milli gəlirin və faiz dərəcəsinin səviyyəsindən asılı olamayaraq, yeni kapital ünsürlərinin yaradılması nəzərdə tutulur. Müstəqil investisiyalara səbəb elmi texnoloji yeniliyin nailiyyətlərindən istifadə etmə əhali artımı, müharibə və siyasi çevrilişlər və s.-dir. Buna tipik misal hərbi tikililərin, yolların inşası, onların zəruri avadanlıq və qurğularla təchizi və s.-dir. Bu kimi zəruri investisiyalar milli gəlirin və faizin səviyyəsindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. Məcburi investisiyalar isə cəmiyyət üzvlərinin istehlak xərclərinin artması ilə əlaqədar olaraq həyata keçirilir. İqtisadi inkişafa təkan verən ilk ünsür müstəqil investisiyalardır. Bunun nəticəsində artmış gəlirlərin nəticəsi olan məcburi investisiyalar iqtisadi artımın daha da sürətlənməsinə səbəb olur.

Risklilik baxımından investisiyalar aşağı riskli, risksiz, yuxarı riskli olurlar.

İnvestisiyanın həcminə, səviyyəsinə, əsasən, aşağıdakı amillər təsir edir:

a) **Qazanılan gəlirin şəxsi istehlaka və qənaətə ayrılması.** Belə ki, gəliri az olanlar onun çox hissəsini istehlaka sərf edirlər. Gəliri çox olan iqtisadi subyektlər isə, yığıma nisbətən çox hissəsini sərf edirlər;

b) **Proqnoz edilən mənfəət göstəricisi.** Həyata keçirilən layihədən yüksək mənfəət gözlənilirsə, oraya daha çox kapital can artır. Çünki, qazancın yuxarı olması kapitalın dinamikliyini artırır.

c) **Faiz dərəcələrinin dinamikası.** Borc alıb investisiya yatırmaq o zaman faydalı hesab olunur ki, qazanılan gəlir orta fazi dərəcəsiindən yuxarı olsun. Belə olmadığı təqdirdə bu yolla yatırım etmək risklidir və faydalı hesab olunmaz.

d) **İnflyasiya dərəcəsi.** İnflyasiyanın səviyyəsində artıma yönümlü bir qrafik müşahidə edilərsə bu zaman yatırımlardan qazanılan gəlirin dəyəri də düşəcəkdir və investorların bu layihələrdən uzaqlaşmağına səbəb olacaqdır.

Əsas vəsaitlərin alınmasına, saxlanılmasına, ona xidmət göstərilməsi ilə bağlı işçilərə çəkilən məsrəflər də investisiya yatırımlarının səviyyəsinə təsir göstərir. İntestisiyalar ümumi daxili məhsulun sabit olmayan ən əsas ünsürüdür. Belə ki, iqtisadi tsiklin gedişindən, elmi-texniki yeniliklərdən, tələbdəki dəyişikliklərdən, sahibkarın əhval-ruhiyyəsindən və s. asılı olaraq investisiyaya maraq, onun həcmi dəyişilir.

I.2. İntestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi

İntestisiya fəaliyyəti bu fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin maliyyə vəsaiti toplaması, bu vəsaiti yönləndirmək üçün müvafiq iqtisadi sahənin tapılması kimi iqtisadi əməliyyatların cəmidir. İntestisiya fəaliyyətinin bu fəaliyyəti həyata keçirən şəxslər baxımından aşağıdakı formaları vardır:

- Ölkəmizin vətəndaşları, qeyri-dövlət şirkətləri, aparılan özəl investisiya yatırımları;
- Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər hesabına məhz dövlət qurumları tərəfindən aparılan investisiya yatırımları;
- Ölkəmizin vətəndaşı olmayan, xarici iqtisadi təşkilatlar tərəfindən maliyyə yatırımları;
- Ölkə vətəndaşları ilə xarici investorların bir yerdə həyata keçirdiyi investisiya fəaliyyəti.

İqtisad elmi ilk formalaşdığı illərdən günümüzdə qədər daim iqtisadçılar araşdırmalarında investisiya fəaliyyəti və ona təsir edən iqtisadi əməliyyatlar yer ayırmışdırlar. Investisiya fəaliyyəti iqtisad elminin ən əsas elmi araşdırma ünsürü hesab olunur, belə ki, investisiya fəaliyyəti çoxlu iqtisadi əməliyyatların təsiri ilə bağlı olaraq çox dəyişkən bir prosesdir. Mikroiqtisadi və makroiqtisadi yanaşma baxımından investisiya əməliyyatları arasında aşağıdakı fərqlər mövcuddur:

1. Investisiyanın yönəldiyi predmetin fərqli olması. İqtisadiyyata müəssisə səviyyəsində baxsaq o zaman görürük ki, mənfəətin artırılması üçün yatırılan hər bir vəsait investisiya hesab olunur. Lakin, ölkə səviyyəsində isə yalnız istehsalın səviyyəsini artıran, istehsal vasitələrinin alınmasına çəkilən vəsaitlər investisiya kimi hesab olunur.

2. Investisiyadan qazanılan gəlirin fərqli qəbul edilməsi. Ölkə səviyyəsində iqtisadiyyatda bu gəlirə sahibkarlıq subyektlərinin qazandıqları mənfəət aiddir. Təsərrüftə subyekt səviyyəsində isə bu aktivlərin satışından, icarədən və sair əməliyyat gəlirlərindən ibarətdir.

3. Investisiya əməliyyatlarının məzmununun fərqli olması. Mikroiqtisadi səviyyədə investisiya fəaliyyətinə gəlir əldə olunan bütün iqtisadi sahələr aid edilir. Makrosəviyyədə isə investisiya fəaliyyəti əsasən real sektora yatırımları yəni, kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı əməliyyatları özündə ehtiva edir. İqtisadi sabit inkişafın əsas ünsürü məhz investisiya vəsaitlərinin məbləği ilə bağlıdır. Amortizasiya çıxılmalarından az olan investisiya yatırımları yenidən istehsal prosesinin baş verməsini dayandırır. Əgər amortizasiya çıxılmalarına bərabər investisiya məbləğləri varsa bu zaman bəsit yenidən istehsal prosesi baş tutur. Investisiyalar bu çıxılmalardan yüksək olduqda isə böyük həcmli yenidən istehsal prosesi həyata keçmiş olur. Yəni ki, iqtisadiyyata ölkə və təsərrüfat subyekt baxımından yanaşmada investisiyalar arasında fərqlər böyükdür ki, bu fərqlər də investisiya nəzəriyyələri ilə təcrübə investisiya fəaliyyəti arasındakı ziddiyyətlərin yaranmasına yol açır.

C.M.Keyns investisiya proseslərinin iqtisadiyyatdakı multiplikator ilə bağlı olduğunu bildirmişdir. İqtisadiyyatda bu nəzəriyyə ilk dəfə Kan tərəfindən 1931-ci ildə irəli sürülmüşdür. Kan investisiyaların məşğulluğa təsiri məqaləsində yazırdı ki, investisiya kimi yatırılan hər bir məbləğ yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradır ki, bu da sonradan bu işlərdə çalışan kütlənin alıcılıq qabiliyyətinin artmasına şərait yaradır. Alıcılıq qabiliyyətinin artması insanlarda zəruri olmayan ikinci və üçüncü növ məhsullara da tələbat yaradır. Keyns Kanın fikirlərinə əsaslanaraq bu prosesi investisiya multiplikatoru adlandırmışdır. Gəlirlərin artımının investisiyalardan asılı olduğunu göstərən formül bu cür hesablanır:

$$k = Y/I$$

burada:

Y - milli gəlirin dəyişməsi,

I – investisiyaların dəyişməsidir.

“İnvestisiya multiplikatoru” investisiyaların hər artım vahidinə milli gəlirin dəyişməsinə göstərir. Keyns o dövrdə ABŞ və Böyük Britaniya üçün investisiya multiplikatorunu hesablayaraq onun 2,5 -ə bərabər olduğunu göstərmişdir. Birdəfəlik investisiyaların təsiri bu investisiyalarla bağlı olan texnoloji və texniki yeniliklərin tükənməsi anıadək təsir göstərir. Əgər istehlaka meyillilik həddi sıfır ilə bir arasında olarsa (yəni istehlak xərclərinin dəyişməsi müsbət kəmiyyət olaraq milli gəlirdən kiçik olarsa), onda investisiya multiplikatoru birdən böyük olacaq. bu o deməkdir ki, investisiyaların artımı milli gəlirin daha böyük artımına gətirəcək.

Keyns göstərirdi ki, əmanətlər deyil, məhz investisiyalar milli gəlirin dəyişməsinə səbəb olur. O, müvafiq investisiyalar üçün əmanətlərin multiplikator vasitəsilə necə yaranmasını göstərirdi. Keyns qeyd edirdi ki, istehlaka meyillilik və yeni investisiyaların həcmi məşğulluq səviyyəsini müəyyən edir. Məşğulluq isə öz növbəsində birmənalı olaraq real əmək haqqı səviyyəsi ilə bağlıdır. Əgər istehlaka meyillilik və yeni investisiya həcmi “səmərəli tələbin” çatışmazlığına gətirirsə, onda məşğulluğun real səviyyəsi real

əmək haqqına uyğun gələn potensial məşğulluqdan az olacaq. Tarazlıq vəziyyətinə uyğun gələn real əmək haqqı isə həmin tarazlığa uyğun gələn “əməyin ağırlığı” ndan böyük olacaq. Aparılan təhlil bolluq olan yerdə kasıblığın izahı üçün açar verir. Səmərəli tələbin çatışmazlığı məşğulluğun azalmasına gətirə bilər.

Dövlət investisiya fəaliyyətini tənzimləmək üçün aşağıdakı yollara əl atır:

- Vergi güzəştlərinin çox olduğu vergi siyasəti həyata keçirir;
- Ölkə regionlarının sürətli iqtisadi inkişafı üçün lazım olan investisiyalara dövlət büdcəsindən vəsaitlər ayırır;
- Tənzimlənmə prosesinin həyata keçirilməsi üçün standartlar müəyyənləşdirir;
- İnhisarçılığın qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görür;
- Özəlləşdirmə prosesini sürətləndirir;
- Təbii sərvətlərdən ölkə daxilində istifadənin qaydalarını müəyyənləşdirir;
- İnvestisiya obyektlərinin qiymətləndirmə prosesinin təşkil edir;
- Həyata keçirilən investisiya proqramlarının müşahidəsini aparır
- Qanunvericiliklə bağlı digər tədbirlər.

Ölkəmizin vətəndaşı olmayan şəxslərin də ölkəmizdə investisiya yatırımları etməyini müvafiq qanunvericiliklə tənzimləyir. Ölkəmizdə investisiya fəaliyyəti ilə bu şəxslər məşğul ola bilər:

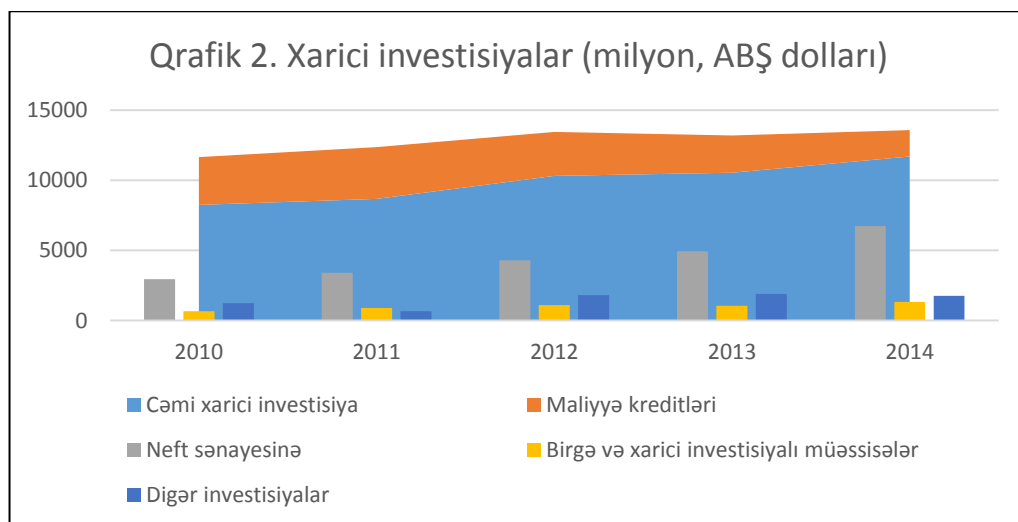
- Beynəlxalq hüquqi şəxslər;
- Ölkəmizin vətəndaşı olmayan şəxslər;
- xarici ölkələr;
- xarici maliyyə təşkilatları.

Xarici investisiya dedikdə, kənardan ölkəmizə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə maliyyə vəsaitlərinin axını nəzərdə tutulur. Xarici investorlar ölkəmizdə bu yollarla investisiya əməliyyatları apara bilərlər:

- Ölkəmizin müəssisələri ilə birlikdə şirkətlərdə payçı olmaqla;
- Sadəcə onların özlərinə məxsus şirkətlər yaratmaqla;

- Ölkəmizdə şirkətlərin, binaların, qiymətli maliyyə alətlərinin əldə olunması yolu ilə;
- Ölkəmizin təbii sərvətlərindən istifadə hüququnun əldə edilməsi yolu ilə;
- Ölkəmizin hüquqi şəxsləri ilə investisiya əməliyyatlarının digər formalarını nəzərdə tutan kontraktların bağlanması ilə.

Qrafik 2-dən görüldüyü kimi 2010-2014 cü illər ərzində ölkəmizdə həyata keçirilən xarici investisiyalar artmışdır və 2014 cü ildə 11 697,7 milyon ABŞ dolları olmuşdur. Respublikamızın ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə müəssisələrin yaradılması və sadəcə xarici investorlara məxsus müəssisələr baxımından önə çıxan xarici ölkə qonşu Türkiyə dövlətidir. Belə ki, 2014 cü ildə Türkiyə investorlarının ölkəmizə yönəltdiyi vəsaitin məbləği 481,4 milyon ABŞ dolları olmuşdur. Bundan əlavə ölkəmiz ilə investisiya münasibətlərində iştirak edən ölkələr sırasında dünyanın ən güclü iqtisadiyyatlarından birinə sahib olan ABŞ, həmçinin Avropa ölkələrindən Almaniya, Niderland, İsveçrə, Şərqi Asiya ölkələrindən Yaponiya və s. kimi ölkələr də var. Əlbəttə ki, bu cür güclü iqtisadiyyata malik ölkələrin Azərbaycanda investisiya fəaliyyəti həyata keçirməsi müsbət haldır, çünki, bu cür fəaliyyət dünya təcrübəsinin ölkəmizə gətirilməsinə və iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin artmasına xidmət edir.

I.3. Vergi mexanizminin investisiya mühitinə təsirinin qiymətləndirilməsi

İnvestisiya mühitinə təsir edən başlıca məqamlardan biri məhz vergi mexanizmidir. Belə ki, vergilər ölkənin iqtisadiyyatında investisiya mühitinə əks təsir edərək onu məhdudlaşdırır. Son illərdə həyata keçirilən investisiya siyasəti ölkə iqtisadiyyatının əsaslı şəkildə inkişafına, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşməsinə imkan yaratmışdır. Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların strukturuna baxdıqda ən çox vəsaitlərin sənaye, tikinti, topdan və pərakəndə ticarət və ictimai iaşə sahələrinə yönəldiyini görə bilərik.

2015-ci ildə kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən sənaye üzrə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların məbləği 261 958,6 min manat, tikinti üzrə isə 117 849,3 min manat olmuşdur. Tikinti-quraşdırılma işləri əsasən infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsində ibarətdir və bu sahənin bu cür geniş şəkildə maliyyələşdirilməsində əsas məqsəd əsas istehsal amili hesab olunan infrastrukturun yaxşılaşdırılmasıdır.

Ümumiyyətlə, vergilərin mövcudluğu, vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, vergi mexanizminin tətbiqi dövlətin öz vacib funksiyalarının yerinə yetirməsi üçün lazım olan vəsaitlərə tələbatı ilə əsaslandırılır. Vergitutmanın həyata keçirilməsi özü də müəyyən məsrəflərlə bağlıdır. Bu cür məsrəflər dedikdə, vergilərin yığılmasına aid olan birbaşa məsrəflər və vergitutmanın resursların paylanmasının effektivliyinə və gəlirlərin bölüşdürülməsinin ədalətliyinə təsiri nəzərdə tutulur. Vergitutma özündə aşağıdakıları birləşdirir:

- vergitutmanın effektivliyə təsiri
- vergitutma və ədalətlik
- vergi yükünün paylanması konsepsiyası
- vergitutmanın statik və dövrlərarası (dinamik) nəticələrinin müqayisəsi
- gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsi ilə müqayisədə istehlakın (xərclərin) vergiyə cəlb edilməsi
- vergitutma və risk və s.

Ümumiyyətlə, iqtisadi artıma vergi mexanizminin təsiri, həmçinin bu təsirin iqtisadi inkişaf üzərindəki bütün təsirləri incələnməkdədir. Bu baxımdan iqtisadi artım nəzəriyyələri əsasən sərmayə yığımı, texnoloji inkişaf və s. mövzular

üzərində araşdırma aparır. Hər bir iqtisadiyyatda artım ilə bağlı iki əsas yanaşma mövcuddur. Bunlar Harrod-Domar və neoklassik yanaşma tərzləridir. Bunlardan birincisi yəni, Harrod-Domar modeli sərmayə yığımının iqtisadi artımı müəyyənləşdirdiyi fikrini irəli sürür. Belə olan vəziyyətdə dövlət maliyyə siyasəti vasitəsi ilə iqtisadiyyata müdaxilə edərək proqnozlaşdırılan böyümə göstəricisinə çatmış olacaq və ya uzunmüddətli dövrdə artımı əngəlləyən maneələri aradan qaldırmış olacaq. Bu istiqamətdə dövlət sosial investisiya xərcləri ilə bir tərəfdən iqtisadi inkişafda vacib rol oynayır, digər tərəfdən vergi tədbirləri ilə iqtisadiyyatın toplam qənaətini artırmış olur. Dövlət maliyyə siyasətini yürütmək üçün çeşidli alətlərdən istifadə edir ki, bunlar vergi mexanizmi, büdcə siyasəti və borclanmadır. Günümüzdə, xüsusi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ən effektiv vasitə vergi mexanizmindən istifadədir. Bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə gəlirlərin böyük hissəsi vergilərdən ibarətdir. Vergi mexanizmi həm qatdığı dəyər, həm də nəzarət və araşdırma baxımından iqtisadiyyatın ən vacib qaynağıdır. Lakin, iqtisadiyyatı orta inkişaf etmiş olan ölkələrdə vergi gəlirlərinin aşağı səviyyədə olduğunu nəzərə alsaq, onda bu istiqamətdə görülməli olan işlər olduğunu nəzərdə saxlamalıyıq. Bu istiqamətdə inkişaf etməkdə olan ölkələr vergi mexanizmindən önəmli alət kimi istifadə edərək vergilərin yatırımlardan qaynaqlanmayan gəlirlərə yönəlməsini təmin etməli, və bu yolla ümumi istehsalda iştirak edən və vacib yatırımlar edən özəl sektoru təşviq edəcək addımlar atmalıdır.[16; səh 5]

Bir iqtisadiyyatda adambaşına düşən gəlirin artması və fərdlər arasında bərabər bölgüsü bu fərdlərin həyat standartlarının yüksəlməsini təmin edir. Həyat standartlarının yüksəlməsi fərdin qənaət potensialını yəni, gələcək investisiya yatırımlarını artırır. Bununla birlikdə qazanılan milli gəlirin əsas hissəsini yatırımlara ayırmaq mümkün olur. Vergi mexanizminin ən vacib hissələrindən biri gəlir vergisidir. Bu vergi növündə dövlətin atacağı hər hansı addımın fərdlərin qənaətləri və yatırımları üzərində ciddi təsiri olacaqdır. Adətən, vətəndaşların qazandıqları gəlirlərdən yığılan vergilərin artırılması sərmayə yığımı üzərində daraldıcı effekt yaradır. Xüsusi ilə inkişaf etməkdə olan

ölkələrdə vergi yığımı ilə qazanılan gəlirin investisiyalar deyil məhz cari xərclərə yönəldilməsi ölkə iqtisadiyyatının inkişaf potensialını zəiflədən cəhətlərdən biridir. Vergi mexanizminin investisiya fəaliyyətinə müsbət təsiri üçün aşağıdakı şərtlərə əməl olunması vacibdir:

- ✓ Ölkədəki mərkəzləşmiş iqtisadiyyatdan qalan maneələrin tamamilən yox edilib, bütünlüklə, bazar iqtisadiyyatının hakim olması
- ✓ Vergi ödəyicilərinin həyat standartlarının yuxarıda saxlanılması
- ✓ Ölkə üzrə uçot sisteminin düzgün qurulması
- ✓ Ədalətli və effektiv çalışan vergi qurumlarının yaradılması
- ✓ Vergi ödəyicilərinin də vergi qanunlarına tam şəkildə əməl etməsini təmin etmək və bu proses üzərində nəzarət
- ✓ Müxtəlif üsullardan istifadə etməklə vergi mexanizminə qarşı çıxanlarla mübarizə aparmaq

Vergi mexanizmindəki tətbiq olunan güzəştlər insanların məşğulluğu, qənaətləri və investisiya qərarları üzərində ciddi təsir yaradır. Xüsusilə, Amerikada aparılan araşdırmalara görə vergi endirimləri nəticəsində əməyin təklifi artır və qanundan kənar iqtisadi fəaliyyətlər azalmış olur. Bununla yanaşı vergi güzəştləri istər inkişaf etmiş istərsə də inkişafda olan ölkələrin iqtisadi artımının vacib ünsürü sayılır. [16; səh 7-8]

İqtisadiyyatdakı sosial hissənin böyük paya sahib olması daha çox vəsaitin bu yöndə xərclənməsi zərurəti özəl sektorun ödəməli olduğu vergini də artırmış olur. artan vergi yükü nəticəsində vətəndaşların iqtisadi davranışları da dəyişməkdədir. Vergi mexanizmi ilə investisiya arasındakı əlaqə birbaşa iqtisadi artım ilə bağlıdır. Bu baxımdan vergi mexanizmi ilə investisiya arasındakı əlaqə üç istiqamətdə incələnməlidir:

1. İstifadə olunan gəliri artıraraq və vergi qənaəti yaradaraq investisiya xərclərini azaltmaqla investisiya mənfəətini artırmaq
2. Vergi üçün ayrılan fondların müstəqil olması və investisiyaya çevrilməsini təmin edərək investisiya qaynaqları yaratmaq
3. Vergi güzəştləri vasitəsi ilə yatırımların həcmi genişlətmək

Qazanılan gəlirlərdən yığılan vergilər istiqamətində edilən endirimlər, dərəcələrin dəyişməsi, azadolmalar və istisnalar özəlliklə iqtisadi artıma birbaşa təsir edən amillər hesab olunur. Qeyd etdiyim kimi, bu cür addımlar vergilərin investisiyalara mənfi təsirlərini azaldır. Vergi mexanizmi vasitəsi ilə ödəyicilərin istehlakında azaltma yaratmaq və bununla da onların qazandıqları gəlirlərinin investisiyalar və ya qənaətə çevrilməsi təmin olunur. Vergi mexanizminin iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərməsi özəl sektordan vergi yolu ilə alınan məbləğlərin sosial yöndə xərclənməsindən asılıdır. Özəl sektorun vergi yolu ilə təmin edəcəyi qaynaqlar, ölkədəki investisiya məbləğlərinin lazımi sahələrdə istifadə olunmasını təmin edəcək və milli gəlirin artmasına zəmin yaradacaq. İqtisadi böyümənin təmin edilməsi investisiya həcminə bağlıdır. Bununla yanaşı vergi mexanizmi də mahiyyət etibarilə buna effektiv təsir göstərir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə dolayı vergilər istehlakı azaltmaqla qənaəti təşviq edir. İqtisadiyyatda dolayı vergilər istehlak mallarının maya dəyərini artırmaqla bu malların alınmasına çəkilən xərcləri azaldır və bu xərclərin toplanılaraq investisiyaya çevrilməsini təmin edə bilər. [16; səh 111]

Vergi mexanizmindəki güzəştlər özəl investisiyalara avantaj təmin edir və bu yöndə vəsait yığılmasına şərait yaradır. Bundan əlavə gəlirlərin transferini hədəf alan vergi xərcləri aşağı gəlirli əhali qrupuna yönəlsə, stimullaşdırıcı vergi mexanizmi yuxarı gəlir qruplarına istiqamətlənir. [28; səh 273]

Hökumət əvvəlcədən müəyyənləşdirdiyi investisiya layihələrini təşviq etməkdən ötrü vergi mexanizmində bir sıra dəyişikliklər edə bilər. Vergi güzəştləri bir sıra məqsədləri hədəfə alır. Bunların içində ən vacibi investisiyaları təşviq etmək xarici investisiyanı birbaşa ölkəyə cəlb etməkdir. Bundan əlavə məşğulluğun artırılması, bölgələr arasındakı gəlirlərin bərabər paylanmasını təmin etmək üçün də vergi mexanizmindən istifadə oluna bilər. [5; səh 300-305]

Həyata keçirilən bu güzəştlər illər keçdikcə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə öz töhfəsini vermişdir. Belə ki, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların strukturuna baxsaq görürük ki, həm daxili investisiyalar həm də xarici investisiyalar 90-cı illərdən 2015-ci ilə qədər əsasən artan istiqamətdə hərəkət etmişdir. 2013-cü ildə

iqtisadiyyata yönəldilən daxili investisiyalar 13178,9 milyon AZN, 2015-ci ildə xarici investisiyalar isə 10998,9 milyon AZN olmuşdur.

Bu investisiyaların yönəldiyi sahə baxımından əsasən neft və qeyri-neft sektoru ön plana çıxır. 2015-ci ildə neft sektoru üzrə iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar 9328,8 milyon ABŞ dolları olmuşdur ki, bu 2003-cü illə müqayisədə təxminən 3 dəfə çoxdur. Qeyri-neft sektoru üzrə isə bu rəqəm 10218,4 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektorunun özündə isə investisiyaların cəlbediciliyi baxımından sənaye sahəsi fərqlənir. Belə ki, 2014-cü ildə sənaye üzrə ölkə iqtisadiyyatına qoyulan birbaşa xarici investisiyanın məbləği 791,1 milyon ABŞ dolları olmuşdur.

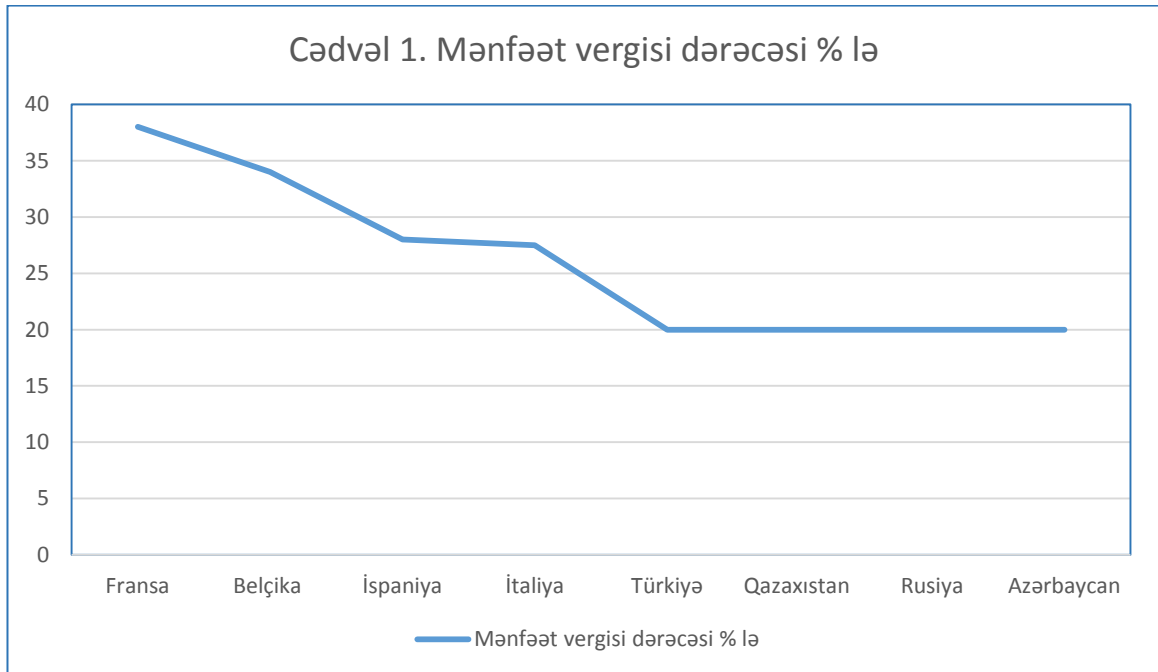
Vergi güzəştlərinin verilməsi müəssisələrdən yığılmalı olan vergi məbləğinin azalması deməkdir ki, bunun nəticəsində də müəssisələrin vəsaiti onların özlərində qalır. Bu prosesə bir növ büdcə xərci kimi də baxmaq olar. Bu baxımdan verilən vergi güzəştləri, həyata keçirilən vergi islahatları üzərində ciddi nəzarətin olması və hesabatlı olması vacibdir. Həyata keçirilmiş vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin araşdırılması iqtisadi baxımdan çox ciddi informasiya verə bilər.

FƏSİL II. Vergi sisteminin investisiya mühitinə təsiri və onun qiymətləndirilməsi

II.1. Mənfəət vergisinin investisiya mühitinə təsirinin nəzəri və təcrübi aspektləri

Müəssisələrin mənfəətdən ödədiyi vergiyə mənfəət vergisi deyilir. Müəssisələrin mənfəəti dedikdə isə, onların gəliri ilə gəlirdən çıxılan xərcləri arasındakı fərq nəzərdə tutulur. Mənfəət vergisi ödəyən müəssisələrə ölkəmizdəki rezident və qeyri-rezident müəssisələr aiddir. Rezident müəssisələrin həm ölkəmiz daxilində həm də ölkəmizdən kənarada əldə etdikləri mənfəət vergiyə cəlb olunur. Qeyri-rezident müəssisələr isə yalnız ölkəmiz daxilində qazandıqları mənfəətdən vergi ödəməyə borcludurlar. Azərbaycan Respublikasında mənfəət vergisinin dərəcəsi

20% müəyyənləşdirilmişdir ki, bu bir çox inkişaf etmiş Avropa ölkələri ilə müqayisədə çox aşağıdır. Cədvəl 1-də bir neçə Avropa ölkəsində tətbiq olunan mənfəət vergisinin dərəcələri verilmişdir və buradan açıq-aydın görünür ki, bu ölkələrdə tətbiq olunan mənfəət vergisi ölkəmizlə müqayisədə çox yüksəkdir.

Mənfəət vergisi ilə bağlı vergi sistemimizdə investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə önəmli güzəştlər öz əksini tapmışdır. Belə ki, ölkəmizdə investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxsin həmin sənədi aldığı gündən 7 il müddətinə əldə etdiyi mənfəətinin 50%-i vergidən azaddır.

Mənfəət vergisi dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında vacib rol oynayır. Ölkəmizdə də dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas hissələrindən biri məhz mənfəət vergisindən daxilolmaların payına düşür. Belə ki, 2015-ci ilə qədər olan statistik göstəricilərə diqqət yetirsək görürük ki, büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasında iştirak edən vergi növlərinin içərisində mənfəət vergisi fərqlənmiş və artan tendensiya ilə davam etmişdir. 2015-ci ildə büdcəyə daxil olan mənfəət vergisinin məbləği 2 211,1 milyon manat olmuşdur. Qeyd edim ki, 2017-ci il üçün dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 255 000,0 min manat, xərcləri isə 16 900 000,0 min manat nəzərdə tutulmuşdur. 2017-ci il üçün dövlət büdcəsinin gəlirləri içərisində mənfəət vergisi 2 179 000,0 min manat nəzərdə tutulmuşdur.

Mənfəət vergisi müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması baxımından ən vacib vergi növü hesab olunur. Təcrübə göstərir ki, mənfəət vergisinin yüksək dərəcələrlə tutulması qiymətlərin artımına, əmək haqqı səviyyəsinin aşağı düşməsinə və real sektora yönəldilən investisiyaların azalmasına gətirib çıxarır. Mənfəət vergisi üzrə dərəcələrin aşağı salınması üzrə müzakirələr də məhz burdan qaynaqlanır.

Bildiyimiz kimi, vergilər əsasən fiskal və tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirir. İqtisad elmində mövcud olan əsas nəzəri baxışlara diqqət yetirsək görərik ki, mənfəət vergisinin fiskal funksiyasının mövqeyi onun tənzimləyici funksiyasının mövqeyi ilə müqayisədə xeyli zəifdir. Belə halın yaranması onunla əsaslandırılır ki, mənfəət bazar iqtisadiyyatı sistemində sahibkarların əsas hərəkətverici motivi, iqtisadi resursların istehsalə cəlb olunması və bölgüsünə ən güclü təsir göstərən amil hesab olunur. Deməli, mənfəətdən vergitutmanın xüsusiyyətləri də investisiya proseslərinə, kapital qoyuluşlarının istiqamətlərinə və strukturuna bilavasitə təsir göstərəcəkdir.

Mənfəət vergisi üzrə həyata keçirilən islahatlar özünü kapitala yönəldilən investisiyalarda biruzə verir. Belə ki, 2015-ci ildə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların məbləği əvvəlki illərə nisbətə artaraq 15 957 028,2 min manat olmuşdur. Bu investisiyaların əsas maliyyə mənbəyi isə müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri olmuşdur ki, bu rəqəm 10 180 684,1 min manat təşkil etmişdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlik ki, mənfəət vergisi sahəsində həyata keçirilən güzəştlər müəssisələrə imkan verir ki, investisiya məqsədi ilə ehtiyat yaratsınlar, yəni, müəssislərin investisiya potensialı artsın.

Mənfəət vergisinin investisiyalar üzərində yaratdığı effekt bütün dünyada müzakirə mövzudur və əksər inkişaf etmiş ölkələr bu sahədə daima islahatlar həyata keçirməyə çalışırlar. Misal üçün qeyd edim ki, Amerikada prezident seçkilərindən sonra yeni seçilən hökumət ilk olaraq hazırladığı vergi planını həyata keçirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Belə ki, iqtisadi artım yönümlü vergi islahatı ilə başlayan bu plan Amerika biznesinə və işçilərinə qazandıqları pulları daha çox saxlamağa kömək edir. Bu plan istənilən gəlir səviyyəsində

vergiyə cəlb olunan Amerikalı üçün aşağı vergi dərəcələri təmin edir, vergi qaydalarını asanlaşdırır və korporativ vergi dərəcələrini azaldır. Həyata keçirilən bu islahatlar nəticəsində Amerika iqtisadiyyatı üçün milyonlarla yeni iş yerlərinin açılması və iqtisadi artımın genişlənməsi gözlənilir.

Məşhur The Wall Street jurnalının biznes yazarı Nina Trentmann'ın yazdığına görə ABŞ-da firmaların ödədiyi korporativ vergi dərəcələrinin aşağı salınması investorlar üçün cəlbedici perspektivə vəd edir. Belə ki, ABŞ-da korporativ verginin dərəcəsi 35%-dir. Yeni seçilən prezident Donald Trump da korporativ vergi dərəcələrinin 15%-ə qədər aşağı salınmasını təklif etmişdi. Trentmann'ın sözlərinə görə vergi dərəcələrinin azaldılması firmaların kapital xərclərini aşağı salır və nəticədə də investisiyalar daha cəlbedici olur. Mənim fikrimcə isə müəssisələrdən yığılan vergilərin nisbətən daha aşağı dərəcələrlə alınması firmaların əlindəki gəlirin artmasına səbəb olacaq ki, bu da öz növbəsində firmaların investisiya potensialını artıracaqdır.

Mənfəət vergisinin strukturu, vergi bazasının çəkilmiş xərclər qədər azaldılması və itkilərin gələcək dövrlərə keçirilməsinin nəzərdə tutulması investisiya risklərinin azaldılmasına kömək edə bilər. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə əsasən aktivlərin təqdim edilməsindən yaranan zərər aktivlərin təqdim edilməsindən daxilolmalarla həmin aktivlərin dəyəri arasındakı mənfi fərq kimi müəyyən edilir.

İnvestorlar borcların və faizlərin qaytarılmaması risklərinin və borclunun müflisləşməsi ilə bağlı xərclərin yaranması risklərinin azaldılması üçün adətən yüksək faizlər tələb edirlər. Maliyyə riski borc vəsaitlərinin dəyərini artırır. Vergi Məcəlləsinə əsasən aktivlərin kreditlər hesabına alındığı təqdirdə kredit faizlərinin vergi tutulan gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsinə icazə verilir. Mənfəət vergisi müəssisənin xüsusi maliyyə resurslarını azaltmaqla maliyyə dayanıqlılığını zəiflədir. Nəticədə müəssisənin ödəmə qabiliyyəti azalır ki, bu da maliyyə risklərinin artmasına gətirir. Mənfəət vergisinin dərəcəsinin son 10 ildə 27%-dən 20%-dək azaldılması sahibkarlıq fəaliyyətində belə risklərin də azalması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

İnflyasiyanın gəlirlərə və investisiya məbləğlərinə təsiri kapitalın vergi cərimələnməsini artırır, borc öhdəliklərini dəyərsizləşdirməsi isə inflyasiyanın investisiyalara mənfi təsirini azaldır. Belə halda inflyasiyanın investisiyalara təsiri hər hansı müəssisənin konkret vəziyyəti ilə müəyyən olunur. Investisiyaları borc öhdəlikləri hesabına maliyyələşdirən müəssisələr kapitalın real dəyərini artırmaq imkanı qazanır, öz vəsaitləri hesabına reallaşdıran müəssisələr isə bu dəyəri itirmək riski ilə qarşılaşırlar. Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsi idarə olunan və nisbətən aşağı səviyyədə olduğu üçün inflyasiya itkilərinin baş vermə ehtimalı nisbətən aşağıdır.

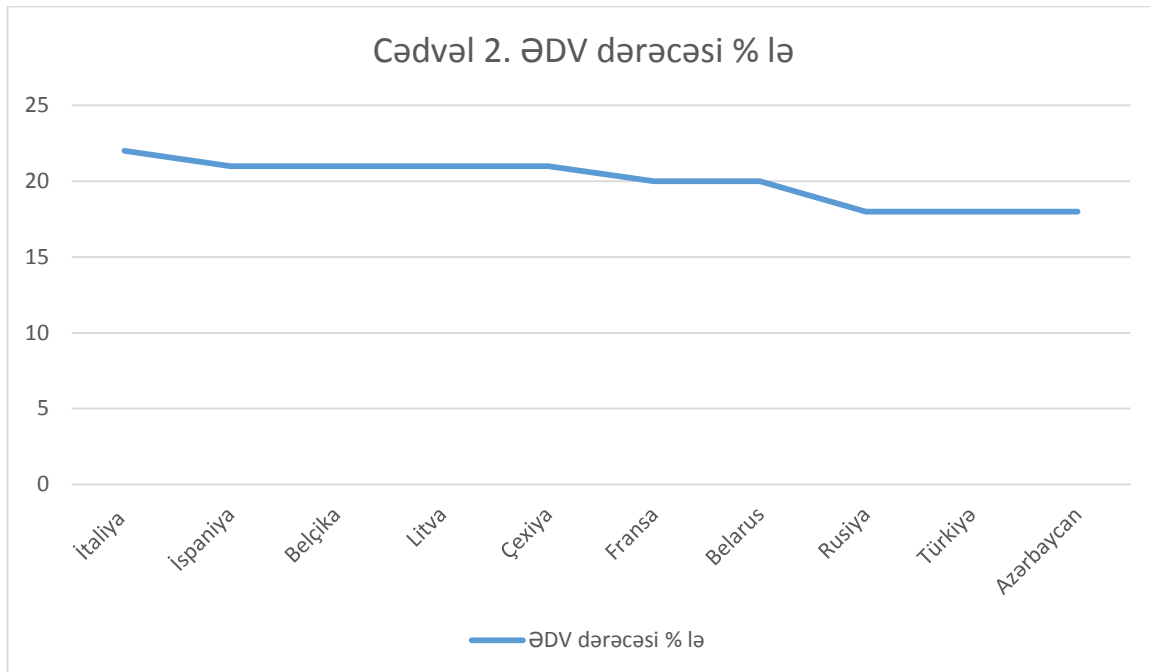
II.2. Əlavə dəyər vergisinin investisiya fəaliyyətinə təsiri

Əlavə dəyər vergisi ölkəmizdə 1992-ci ildən bəri tətbiq olunur. ƏDV vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə verilən elektron vergi hesab-fakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərkdir. ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçmiş şəxslər, ölkəmizə ƏDV tutulan mallar idxal edənlər və həmçinin aksizli malların istehsalı və mənzil tikintisi ilə məşğul olanlar ƏDV-nin ödəyicisi sayılırlar.

Malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və vergi tutulan idxal vergitutma obyektidir. Vergidən azad edilən mallar göndərilməsindən, işlər görülməsindən və xidmətlər göstərilməsindən başqa, Azərbaycan Respublikasının ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti çərçivəsində mallar göndərilməsi, işlər görülməsi və xidmətlər göstərilməsi vergi tutulan əməliyyat sayılır. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar xidmətlər göstərilməsi və ya işlər görülməsi vergi tutulan əməliyyata daxil edilmir.

Ölkəmizdə ƏDV-nin dərəcəsi hər vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinin 18 faizidir. Vergi tutulan dövriyyə hesabat dövrü ərzində vergi

tutulan əməliyyatın ümumi dəyərindən ibarətdir. Bu göstərici bir çox Avropa ölkələri ilə müqayisədə aşağıdır. Aşağıdakı cədvəldə bir neçə Avropa ölkəsindəki ƏDV dərəcələri göstərilmişdir.

Hesab olunur ki, ƏDV iqtisadi artıma, kapitalın təmərküzləşməsinə və yığının stimullaşdırılmasına digər vergi növlərindən daha çox təsir göstərir. ƏDV-nin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə təsiri fərqlidir. Müəssisənin məcmu xərclərində material xərclərinin və digər təşkilatların gördüyü işlərə və göstərdikləri xidmətlərə görə ödədiyi məbləğlərin xüsusi çəkisi artdıqca, onların təmin etdikləri vergi ödənişləri azalır. Əmək tutumu və ümumi gəlirlərində xalis məhsulun xüsusi çəkisi böyük olan sahələr isə daha çox ƏDV hesablamalı olurlar. Digər tərəfdən, ƏDV-yə görə ödənilən vergilərin əvəzləşdirilməsi prosesinin müddəti müxtəlif sahələrdə xeyli fərqlənir.

Topdansatış ticarətçilər hər hesabat dövründə ödədikləri ƏDV-ni tam əvəzləşdirmək imkanına malik olur və ƏDV kimi ödənilmiş dövriyyə vəsaitlərini geri qaytara bilirlər. Sənaye sahələrində uzun müddətli istehsal

tsikllərinin mövcudluğu isə ödənilmiş ƏDV məbləğlərinin qaytarılması müddətini artırmaqla

əlavə dövriyyə vəsaitlərinə tələbat yaradır. bu proses bazara daxil olma mərhələsində olan yeni məhsulların istehsalçıları ucun daha boyuk cətinliklər yaradır. belə ki, həmin mərhələdə yeni məhsulların qiyməti yüksək, tələbat isə aşağı olur.

Aşağıdakı fəaliyyət növləri ilə məşğul olan müəssisələrin əlavə dəyər vergisindən azad olması həmin müəssisələrin fərdi inkişafına və həmçinin bu sahələrə investisiya qoymaqla ölkə iqtisadiyyatının inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir:

- Başqa müəssisələrə maliyyə xidmətinin göstərilməsi
- Kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının istehsalı ilə əlaqədar olan redaksiya xidmətləri
- Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan şəxslərin bilavasitə özlərinin istehsal etdikləri məhsulların satışı
- Texnoloji avadanlıqların idxalı. Qeyd edim ki, bu sahə yalnız o zaman vergidən azad olmuş hesab olunur ki, bu sahə ilə məşğul olan fərdi sahibkarlar investisiya təşviqi sənədini almış olsunlar. Həmçinin, bu azadolma investisiya təşviqi sənədinin alındığı tarixdən yeddi il müddətinə verilir. [12; mad 164]

Bildiyimiz kimi, əlavə dəyər vergisi üzrə əsas yük son istehlakçının üzərinə düşür. Yəni müəssisələr malların satıldığı və ya xidmətlərin göstərilməsi üçün ödədikləri vergini hesabat dövrünün sonunda əvəzləşdirmək hüququna malikdirlər. Lakin, əgər müəssisə əlavə dəyər vergisindən azad olunan əməliyyatlar həyata keçirirsə, bu zaman bu müəssisə tərəfindən mallar alınarkən ödənilən əlavə dəyər vergisi əvəzləşdirilə bilməz. [12; mad 175.6]

Ölkə prezidentinin 4 avqust 2016 tarixli imzaladığı sərəncamda vergilərin ölkə iqtisadiyyatının inkişafına əhəmiyyətli təsiri və özəlliklə də, əlavə dəyər vergisi ilə bağlı ciddi nüanslara toxunulmuşdur. Belə ki, məcəllədə ƏDV tutulmalı olan dövriyyənin başqa yol ilə dəyərinin müəyyən olunması nəzərdə tutulmamışdı və nəticədə sahibkarlar bu vergini ümumi dövriyyələrindən hesablamalı

olurdular. Bu da məhsulun qiymətinə təsir göstərirdi və onu artırmış olurdu. İmzalanan sərəncam ilə bütün bu problemlər tənzimləndi. Nazirlik əlavə dəyər vergisinin son istehlakçı vergisi olduğunu və bu verginin ticarət əlavəsindən hesablanmalı olduğunu, bununla da qiymətlərin aşağı salınmalı olduğunu bildirdi. Əlavə dəyər vergisi ilə bağlı vacib ünsürlərdən biri odur ki, bəzi istehlak mallarının qiymətlərinin tənzimlənməsi üsulu kimi bu qiymətlərə tətbiq olunan ƏDV differensiallaşdırılsın. İqtisadçıların fikrincə əlavə dəyər vergisinin differensiallaşdırılmasından məqsəd sahibkarlığın stimullaşdırılmasıdır. Bu zaman sahibkarlıq subyektlərinin sayı artır, bunun nəticəsində də ölkə iqtisadiyyatının həcmi böyüyür və vergi ödəyicilərinin sayı artır. [37]

İnvestisiyaların stimullaşdırılmasında ən vacib məsələlərdən biri odur ki, vergilərin hesablanması mexanizmlərinin sadələşdirilmiş olsun. Bununla bağlı olaraq, əlavə dəyər vergisinin hesablanması və əvəzləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, habelə əlavə dəyər vergisinin büdcədən qaytarılmasında vergidən yayınmanın müxtəlif sxemlərinin aradan qaldırılması qarşıya qoyulmuş prioritet məqsədlərdən biridir. Əlavə dəyər vergisinin tətbiqində meydana çıxan problemlərdən biri sahibkarlıq subyektlərinin kiçik sahibkarlarla təsərrüfat əlaqələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri olan kiçik sahibkarlar əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləri olmadıqlarına görə, onlardan mal alan digər sahibkarlıq subyektləri əlavə dəyər vergisinin əvəzləşdirilməsini apara bilmirlər. Xarici təcrübədə əlavə dəyər vergisinin tətbiqində üzə çıxan bu cür problemlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə əlavə dəyər vergisinin bütün sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq olunması, və hətta onun satışdan vergi ilə əvəzlənməsi barədə təkliflər müzakirə olunur.

2017-ci ildə əlavə dəyər vergisi ilə bağlı edilən dəyişiklikləri bir neçə qrupa bölmək olar. Birincisi odur ki, aqrar sahənin inkişafını təşviq etmək məqsədi ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının və satışının tənzimlənməsi prosesi. Belə ki, xırda və orta sahibkarlığın stimullaşdırılması, pərakəndə ticarətdə rəqabət mühitinin yaradılması və vergi yükünün optimal vəziyyətə salınması üçün vergi məcəlləsində bəzi maddələrinə edilən dəyişikliklərlə yanaşı əlavə

dəyər vergisinin tərifinə də dəyişiklik edilmişdir, ölkə ərazisində istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının pərakəndə satışı üçün vergitutma obyektinin ticarət əlavəsi, yəni pərakəndə satış qiyməti ilə alış qiyməti arasındakı fərq olduğunu, əlavə dəyər vergisinin də həmin məbləğdən hesablanmalı olduğunu təsbit etmişdir, yalnız o zaman ki, satıcılar belə malların uçotunu ayrıca aparmış olsunlar. Uçotunu bu formada aparmayan vergi ödəyicilərinin mallarının pərakəndə satışında əlavə dəyər vergisi ümumi dövriyyədən hesablanmalıdır. Bu da yuxarıda qeyd etdiyim kimi, ümumi qiymətlərin artmasına şərait yaratmış olur. Və nəticədə də ölkə ərazisində inflyasiya təhlükəsi yaranır.

İkincisi, vergi tutulan əməliyyatların sənədləşdirilməsi ilə bağlıdır. Məcəllənin 176.2-ci maddəsinə edilən dəyişiklik və əlavə olunan yeni maddə olan tax free xaricilərə və Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olmayan şəxslərə verilən elektron hesab fakturaların formasının digərlərindən fərqli olmasını, ayrıca formanın isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edildiyini özündə əks etdirir. Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişiklik pərakəndə ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan əlavə dəyər vergisinin ödəyicilərinin nağd qaydada həyata keçirdiyi əməliyyatların rəsmiləşdirildiyi sənədlərlə yanaşı qaimə-faktura ya da elektron qaimə-fakturanın verilə biləcəyini əks etdirir.

Üçüncüsü, vergi ödəyicilərinin əlavə dəyər vergisi üzrə artıq ödənişləri ilə vahid standartın tətbiq olunması ilə bağlıdır. Məcəlləyə edilən dəyişiklik vergi ödəyicilərinin büdcəyə və ya gömrük orqanına ödədiyi əlavə dəyər vergisi üzrə artıq ödəmənin həmin orqanlara ərizə yazıldığı gündən iyirmi gün ərzində vergi ödəyicisinə qaytarılmasını nəzərdə tutur. Əvvəllər isə bu müddət qırx beş gün kimi qeyd olunmuşdu. Bu güzəşt o sahibkarlara tətbiq olunur ki, onların həyata keçirdiyi əməliyyatların ən azı yarısı əlavə dəyər vergisinə sıfır dərəcə ilə cəlb olunmuş olsun. Digər vergi ödəyicilərinin isə əlavə dəyər vergisi üzrə ödədikləri artıq ödənişlər əvvəlki qaydada növbəti üç aya keçirilir, və bu müddət başa çatdıqdan sonra artıq ödəniş vergi orqanına yazılan ərizəyə əsasən iyirmi gün ərzində vergi ödəyicisinə geri qaytarılır, və eyni anda vergi orqanı bu cür vergi ödəyicilərin artıq ödənişinin olub-olmamasının düzgünlüyünü həmin üç ay

müddətində yoxlaya bilər. Bu cür dəyişikliklər vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün aşağı salınmasına və onların dövriyyə vəsaitlərindən daha əlverişli qaydada istifadə etmələrinə zəmin yaradacaqdır.

Bütün bu görülən işlərin, edilən dəyişikliklərin və imzalanan fərmanların nəticəsi olaraq qeyd etmək olar ki, 2017-ci ildə ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində 7.305,2 milyonluq əlavə dəyər yaradılmış və bu əlavə dəyərin ölkənin ümumi daxili məhsulunda olan çəkisi 10,4 faiz təşkil etmişdir. Bu rəqəmi 2016-cı il ilə müqayisə etsək görərik ki, yaradılan əlavə dəyərin real həcmi 2,5 faiz artmışdır. Hesabat dövründə əsas kapitalla istiqamətləndirilmiş məcmu vəsaitin 0,4 faizi yəni, 56,5 milyon manatı ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahələrinə istifadə edilmişdir. 2017-ci il üçün dekabrın ayının birinə muzzla işləyən işçilərin sayı iqtisadiyyatın neft sektorunda 34,0 min nəfər, qeyri-neft sektorunda isə 1.487,2 min nəfər olmuşdur. 2016-cı il ilə müqayisədə, 2017-ci ildə ölkənin pərakəndə ticarət şəbəkəsindən əhaliyə satılan malların həcmi 2,5 faiz artaraq 35.268,1 milyon manat təşkil etmişdir. Satılan istehlak mallarının 55,5 faizi fərdi sahibkarlara aid olan ticarət obyektlərində, 32,7 faizi bazar və yarmarkalarda, 11,8 faizi ticarət müəssisələrində təqdim olunmuşdur.[38] 2017-ci il üzrə pərakəndə ticarət dövriyyəsinin strukturuna diqqət yetirsək görərik ki, əsas pay kiçik və orta sahibkarlığın üzərinə düşür. Belə ki, pərakəndə ticarət dövriyyəsinin əsas hissəsi yəni, 55 faizi fərdi sahibkarlara, 33 faizi bazar və yarmarkalara və 12 faizi isə hüquqi şəxslərə aiddir.

Mövcud iqtisadi strukturun tarixinə diqqət yetirsək görərik ki, əmtəə və ya xidmətlərin satılması zamanı onlara hər hansı verginin tətbiq olunmasına olan yanaşmalar müxtəlif cür olmuşdur. Dahi iqtisadçı Adam Smit özünün 'Xalqların Sərvəti' əsərində məhsulların alışı və satışı zamanı onlara tətbiq olunan vergi faizini əlavə dəyər vergisi sistemi kimi göstərməyə çalışırdı. Bundan başqa Smit bu məhsulların zəruri istehlak malları olduğunu və bu məhsulların əlavə dəyər vergisindən azad olduğunu da qəbul etmişdir. Smit bütün istehlak mallarını zəruri və ikinci dərəcəli olaraq iki hissəyə bölmüşdür və əminliklə bildirmişdir

ki, birincilərdən yəni, zəruri istehlak məhsullarından vergi tutulmamalıdır. Adam Smit yazırdı: ‘ Zəruri istehlak mallarının qiymətindəki istənilən artım, əgər əmək haqqlarındakı proporsional artımla balanslaşdırılmırsa, o zaman mütləq şəkildə aşağı gəlirli təbəqənin öz ailələrini təmin etmək və faydalı iş tələbini qarşılamaq qabiliyyətini aşağı salacaq’. ‘Birinci dərəcəli istehlak məhsulları üzərindəki vergi bu məhsulların qiymətini artıracaq və nəticə etibarilə, satışı və istehlakın həcmi aşağı salmış olacaq’. ‘Əgər orta və yuxarı təbəqənin insanları öz maraqlarının fərqiində olsalar, gərək zəruri istehlak malları üzərindəki vergilərə qarşı çıxsınlar’.

II.3. Vergi sistemində həyata keçirilən islahatların sahibkarlıq mühitinə təsiri

Vergi sistemində tətbiq olunan islahatlar hazırkı dövrdə ən çox müzakirə olunan mövzulardan biridir. Bu baxımdan ən prioritet məsələ həyata keçirilən vergi islahatlarının iqtisadi cəhətdən əsaslandırılması və bu islahatların nəticələrinin səmərəliliyinin ölçülməsi meyarlarının müəyyən edilməsidir. Həyata keçirilən vergi islahatlarının səmərəli nəticə verməsi, iqtisadi əhəmiyyətə malik olması, ümumi daxili məhsulun artmasına təkan verməsi, eləcə də sahibkarlığın inkişafına yol açması ölkə ərazisində uğurlu siyasətin aparılmasını göstərir. Vergi islahatlarının sahibkarlıq mühitinə təsirini araşdırarkən ilk növbədə tədqiq etməli olduğumuz ünsür vergi sistemimizdə özünü əks etdirən vergi güzəştidir. Qeyd etdiyim kimi, məcəllədə də öz əksini tapır ki, əgər vergi müəyyən edilirsə, bu məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş əsaslarla vergi güzəşti də nəzərdə tutula bilər. Sahibkarlıq baxımından nəzərdə tutulan vergi güzəştlərinin önəmi böyükdür. Belə ki, sahibkarlar ödədikləri vergi ilə bağlı hər hansı güzəşt əldə edə bilsələr o zaman sahib olduqları mühitin daha da genişlənməsinə, əldə etdikləri gəlirin artırılmasına stimül qazanmış olurlar.

Vergi məcəlləsində sahibkarlıq mühitinin genişlənməsinə, inkişafına təsir edəcək aşağıdakı güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur:

- Sahibkarların sığorta təşkilatından aldıkları sığorta ödənişləri
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq hüquqi şəxslərin büdcəyə olan vergi borclarının silinməsində əldə etdikləri gəlir
- Hüquqi şəxsin öz qərarı ilə onun və ya onun idarəsi altında olan törəmə müəssisəsinin balansından alınan və ya onun balansına verilən aktivin dəyəri
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarına əsasən hüquqi şəxsin texnologiyalar parkındakı fəaliyyətindən qazandığı gəlir
- Hüquqi şəxs kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğuldursa, bu fəaliyyətdən əldə etdiyi gəlir
- Sahibkarın əldə etdiyi mənfəətin əlli faizi. Qeyd edim ki, bu güzəşt o hüquqi şəxslərə şamil olunur ki, onlar investisiya təşviqi sənədini almış olsunlar.

2017 ci ildən vergi sisteminə edilən dəyişikliklərlə dövlət büdcəsinə daxil olan vergi ödənişlərinin məbləği artmış, vergi saxtakarlıqları və eləcə də vergidən yayınma halları azalmışdır. Belə ki, 2017 ci ilin yanvar və sentyabr ayları ərzində dövlət büdcəsinə 5,2 milyarddan da artıq vergi ödənişi cəlb olunmuşdur ki, bu da müəyyən olunmuş proqnoz göstəricisinin 100,1 faiz əməl olunması deməkdir.

Həyata keçirilən vergi islahatlarının prioritet məqsədlərində biri odur ki, ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması üçün əlverişli mühit yaranmış olsun. Dövlət tərəfindən investisiyaların cəlb edilməsindən ötrü ölkəmizin bütün üstün cəhətləri, yəni, işçi qüvvəsinin mövcud olması, zəngin enerji ehtiyatı, əlverişli coğrafi mövqeyi və siyasi cəhətdən sabitliyi istiqamətində ciddi stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Xarici investorları maraqlandıran vacib məsələlərdən biri öz fəaliyyətlərini həyata keçirəcəkləri yerdə əlverişli vergi mühitinin olmasıdır. Çünki onlar, fəaliyyətlərini uzun müddətə planlaşdırırlar və onlar üçün vergi güzəştindən çox vergi sisteminin sabit olması önəmli olur. Bu məqsədlə Azərbaycan respublikası ilə xarici ölkələr arasında investisiyaların təşviqi və qorunması, ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması barədə bir neçə müqavilə bağlanmışdır. [2; 4.2]

Vergilərin yığılması prosesini təkmilləşdirmək üçün, həmçinin sahibkarlara dəstək və əlverişli sahibkarlıq mühitinin yaradılması üçün, nazirlik tərəfində vergi orqanı olmayan ərazilərimizdə telefon xətti və internet ilə təchiz olunmuş terminallar yaradılmış və sahibkarların istifadəsinə verilmişdir. Sahibkarlara və onların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərən ünsürlərdən biri onlara göstərilən elektron xidmətlərin genişləndirilməsi və vergi ödənişlərinin yerinə yetirilməsi üçün sərf etdikləri vaxtın minimuma endirilməsidir. Bununla, sahibkarlar vergi borclarını vaxtında ödəyir və vaxtı keçmiş borclarına görə ödəməli olduqları maliyyə sanksiyalarından sığortalanmaqla maliyyə itkisindən də uzaq olmuş olurlar.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə yerli və xarici investora əlverişli mühit yaratmaq ölkə prezidentinin də daim diqqətində olmuş və bununla bağlı daim islahatlar həyata keçirilmiş, fərmanlar imzalanmışdır. Bunun məntiqi nəticəsi kimi qeyd edirəm ki, ölkədə ilk dəfə lisenziya və icazələr haqqında qanun imzalanmışdır. Bu qanuna görə sahibkarlara lisenziya bir neçə meyar nəzərə alınmaqla verilir. Bu meyarlara misal olaraq isə sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdud resurslarla bağlı olmasını, ölkə təhlükə doğura biləcəyini, ekoloji vəziyyətə təsirinin nəzərə alınmasını və s. göstərmək olar. Əgər sahibkarın fəaliyyəti bu sadalananların hər birinə cavab verirsə yəni, ölkə üçün hər hansı təhlükə yaratmır, ekoloji vəziyyətə mənfi təsiri və s. yoxdursa o zaman ona lisenziya verilməlidir. Qanuna görə lisenziya müddətsiz verilir. Ölkə prezidenti 2016 cı ildə imzaladığı fərman ilə lisenziya verilməsi sahəsində səlahiyyəti İqtisadiyyat Nazirliyinə vermişdir.

Əlbəttə, görülən tədbirlər sayəsində, həyata keçirilən islahatlar nəticəsində ölkədə iqtisadi göstəricilər müsbət istiqamətdə dəyişmişdir. 2017 ci ildə ümumi daxili məhsul 70135,1 milyon manat olmuşdur. Bu da əvvəlki il ilə müqayisədə 0,1 faiz artım deməkdir. Ötən dövrlərə nisbətən bu il ümumi daxili məhsulun əsas hissəsi qeyri-neft sektorunda istehsal edilmişdir. ÜDM-nin 37,2 faizi isə neft sektorunun payına düşür.

Ötən il iqtisadiyyatımızın neft sahəsində istehsal olunan əlavə dəyər beş faiz azalmış, qeyri-neft sektorunda isə 2,7 faiz, habelə, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı

sektorunda 8,5 faiz, informasiya və rabitə sektorunda 6,6 faiz, turistlərə xidmət və ictimai iaşə sektorunda 5,9 faiz, kənd təsərrüfatı sektorunda 4,2 faiz, ticarət və nəqliyyat sahələrində 2,5 faiz, sosial və xidmət sahələrində 1,5 faiz artmışdır. Bununla yanaşı qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalı əvvəlki il ilə müqayisədə 3,7 faiz, bu sahədə yaradılmış əlavə dəyər isə 3,8 faiz artmışdır.

Ümumi daxili məhsul istehsalında sənayenin, ticarət və nəqliyyat vasitələri sahəsinin, tikintinin, nəqliyyatın, kənd təsərrüfatının, ictimai iaşənin, informasiya və rabitə sahələrinin, rolu böyük olmuşdur. Bu sahələr içərisində ən böyük pay isə sənaye sahəsinə düşmüşdür. Sənayenin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 40,1 faiz olmuşdur. Ümumi daxili məhsulun yeddi faizi isə yerli məhsula və xaricdən idxal olunan məhsullara tətbiq olunan vergilər olmuşdur. Ötən il adambaşına düşən ÜDM 7205 manata bərabər olub.

İnvestisiyaları təşviq edəcək vergi islahatlarının həyata keçirmək, vergi ilə bağlı yeni dəyişikliklər etmək və yaxud da mövcud siyasətə müəyyən tənzimləmələr etməklə mümkündür. Stimullaşdırıcı vergi islahatlarının aparılması özəl sektorda ciddi yüksəlişə səbəb olsa da, iqtisadi araşdırmalar göstərir ki, tək başına bu islahatlar yetərli deyil. Vergi islahatlarından əlavə investisiya qoyuluşlarına təsir göstərən bir çox faktor vardır. Ölkədəki təbii sərvətlər, yatırım sektorunun inkişaf səviyyəsi, bazarın genişliyi, iqtisadiyyatın strukturu, və nəhayət, ölkənin siyasi vəziyyəti investisiya vəsaitləri üzərində əhəmiyyətli rol oynayır.

Vergi islahatında əsas məqsəd vergi dərəcələrinə yenidən baxılması, iqtisadiyyatın önünün açılmasından ibarətdir. Günümüzdə tez-tez qarşılaşdığımız istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsi, işsizliyin artması və digər iqtisadi-sosial problemlər vergi islahatları üçün zəmin yaradır. Həyata keçirilən islahatlardan gözlənilən aşağıdakılar olur:

- ✓ Vergi ödəyiciləri üzərindəki vergi yüklərinin azaldılması, iqtisadi inkişafa şərait yaratmaq
- ✓ Vergi gəlirlərinin qanunvericiliyə uyğun yığılması

- ✓ Aparılacaq vergi siyasətinin iqtisadiyyata təsirini professional formada dəyərləndirmək
- ✓ Mövcud sistemdəki dəyişikliklər ilə istehsalı stimullaşdıracaq vergi sisteminin qurulması [26]

Ötən il ölkəmizdə sahibkarlığı stimullaşdırmaq, yaxşı biznes mühiti yaratmaq və vergi yükünün optimal səviyyədə saxlamaq məqsədi ilə ciddi silsiləvi islahatlar həyata keçirilmişdir. Belə ki, vergi ödəyicilərinin vergi borclarının vaxtında ödənilmədiyinə görə yığılmış faizləri onların şəxsi hesablarından silinmişdir. Həmçinin, vergi ödəyicilərinə tətbiq olunan maliyyə sanksiyaları da onların şəxsi hesab vəərəqlərindən silinmişdir.

Vergi Məcəlləsində icarədən əldə edilən gəlirə başqa formada yanaşılır. İcarə formalarından biri olan maliyyə lizinqindən əldə olunan gəlirdən ssuda kimi on faiz vergi tutulur. On səkkizinci əsrdə dahi iqtisadçı Smit düşünürdü ki, qazanc əldə etmək üçün icarəyə verilən əmlak onun sahibi üçün kapital hesab olunsa da, social mənada bu kapital sayılmır. A. Smit qeyd edirdi ki, sahibi üçün gəlir gətirən əmlak, cəmiyyət üçün bunu edə bilməz. Smit yazırdı ki, kapitalın funksiyası ikilidir, o fərd üçün gəlir yaratsa da, cəmiyyət üçün bunu etməyə bilər. [20; səh 292]

Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev bu ilin birinci rübünə aid iqtisadi inkişafa və qarşıda duran vəzifələrə dair iclasdakı nitqində 2018 ci ildə də islahatların davam etdiriləcəyini, ölkəmizdəki mövcud sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılacağını, və ən əsası kənd təsərrüfatının və qeyri-neft sahəsinin inkişaf etdiriləcəyini vurğulayıb. Bundan başqa cənab prezident turizm sahəsinin genişləndirilməsinin, xəstəxanaların şəraitinin yaxşılaşdırılmasının, məşğulluq proqramlarının həyata keçirilməsinin davam etdiriləcəyini bildirib.[43]

Sahibkarlıq anlayışı və mühiti hələ on beşinci və on altıncı əsrlərdə İngiltərə, Fransa kimi bir çox Avropa ölkələrində ticarət mübadiləsinin genişlənməsi ilə yaranmışdı. İllər ötdükcə texnikanın istehsal sahələrinə nüfuz etməsi onun həcmi artırır və bu işdən ciddi vəsait əldə edəcək sahibkarları formalaşdırırdı. Super güclərdən biri olan Amerikada isə elə iqtisadi modellər

təklif olunurdu ki, bunların vasitəsi ilə iqtisadiyyat tənzimlənməli idi. Marşal və Keyns kimi mükəmməl iqtisadçıların sayəsində hələ o dövrdə azad sahibkarlıq, liberal baxışlar formalaşmağa başlanmışdır. Bu nəzəriyyələrdə azad sahibkarlığa, bazar mühitinə uyğun iqtisadi fəaliyyətə üstünlük verilirdi. [42]

Vergi islahatı vergi sistemində həyata keçirilən köklü dəyişiklik hesab olunur. Vergi islahatı həyata keçirilən zaman əsas olan iş vergiqoymanın nəzəriyyəsini müəyyənləşdirməkdir. 1980 ci illərdə Birləşmiş Ştatlarda keçirilən islahatlara qədər inkişaf etməkdə olan bir çox ölkələrdə vergi islahatları aparılmışdır ki, bunların bir neçə ortaq özəllikləri mövcuddur. ABŞ da keçirilən və müasir dövr baxımından da önəmli yer tutan ilk islahat 1981 ci ildə keçirilmişdir. Bu islahatla gəlir vergisi ortalama iyirmi üç faiz azaldılmışdır. Amortizasiya müddəti qısaldılaraq yeni investisiya yatırımlarından əldə olunan gəlirlər üzərindəki vergi yükü yüngülləşdirilmişdir. ABŞ da təklif yönümlü iqtisadi artımların təsiri ilə həyata keçirilən ikinci vacib islahat 1986 cı ildə olub. Bu islahatın ən əsas özəlliyi vergi novlərinin və onlara uyğun vergi dərəcələrinin aşağı salınmasıdır. 1993 cü ildə aparılan islahat isə digərləri ilə müqayisədə daha təkmil olmuş, vergidən yayınma hallarını önləyici tədbirləri özündə əks etdirmişdir.[32; səh 55]

Sahibkarlıq mühitinə təsir edən təkçə vergi sahəsində aparılan dəyişikliklər deyildir. Belə ki, uçot dərəcəsinin sahibkarlar üzərindəki təsiri böyükdür. Uçot dərəcəsinə müşahidə olunan artım sahibkarların əleyhinə olan bir haldır ki, belə olan təqdirdə sahibkarlar öz fəaliyyətlərinin davamlılığını təmin etmək üçün istifadə etdikləri bank kreditlərində artıq istifadə edə bilmirlər. Çünki, bu onlar üçün sərfəli deyil. Bu da başa düşüləndir. Səbəb isə həmin kreditləri onlara verən banklarında həmin pulu mərkəzi bankdan yüksək faizlə almasıdır. Nəticədə ölkədə kiçik və orta sahibkarlığa ciddi zərbə dəymiş olur və işsizliyin səviyyəsi artır. Əgər uçot dərəcəsi aşağı salınsa bu zaman sahibkarlar yeni iş qurmaq üçün əlavə vəsait cəlb edə bilirlər ki, nəticədə istehsal və xidmət sferası genişlənir, yeni iş yerləri yaranır. Məlumat üçün qeyd edim ki, hazırda ölkəmizdə uçot dərəcəsi 11% dir. Bu rəqəm ötən il ilə müqayisədə 2%

azalmışdır. Bu göstərici də sahibkarlara və eləcə də iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində atılan önəmli addımlara misal olaraq göstərilə bilər. Bundan əlavə ölkəmizdə kənd təsərrüfatına subsidiyaların verilməsi, sahibkarlara güzəştli kreditlərin təklifi, dövlət tərəfindən maliyyə lizinqi ilə avadanlıqların sahibkarların istifadəsinə verilməsi, onlara çox sayda vergi güzətlərinin təqdim olunması halı atılan mühüm addımlardan hesab olunur.

Vergi islahatı global baxımdan incələnməli olan bir mövzudur. Çünki, beynəlxalq sərhədlərin ticari məqsədlərlə və vergi sistemləri ilə münasibətlərində qeyri-sabit bir vəziyyət mövcuddur. Bu sabit olmayan vəziyyət vergi proqramlarının icrasındakı nəticəsizliyə yol açır. Xarici ticarətin önündəki maneələr azaldıldığı halda öz sərhədləri daxilində sosial xidməti təmin etmək məsuliyyətini daşıyan dövlətlər, bu xidmətin maliyyə mənbəyi kimi vergiləri görürlər. Bu vergilər də həmin sərhədlər daxilində yaşayan və sosial xidmətlərdən yararlanan şəxslərin üzərinə qoyulur. Mənfi təsirli vergi rəqabəti ilə aparılan mübarizə, vergi islahatının gələcəyini müəyyənləşdirir. Hər bir dövlət sahibkarlığa təsiri, əhaliyə göstərilən sosial xidmət baxımından arzu etdiyi səviyyəni özü müəyyənləşdirməlidir və vergi dərəcələrini də buna görə uyğunlaşdırmalıdır. Sahibkarlığın inkişafı üçün vergi güzəştləri və daha aşağı vergi dərəcələri tələb olunursa, dövlətin bunu etməsi zəruridir.[17; səh 3]

FƏSİL III. İnnovativ investisiya mühitinin yaradılmasında dövlətin rolu

III.1. Sahibkarlıq baxımından əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına dövlətin təsiri

İnnovasiya məna baxımından yenilənmə və daha da təkmilləşmə anlamına gəlir. İqtisadi proseslər dəyişdikcə, yeniləndikcə, iqtisadi islahatların da

sürətləndirilməsi, yeni layihələrin təməlinin qoyulması, yeni iqtisadi modellərin işlənilib hazırlanması bir zərurətə çevrilir. Avropa ölkələrində də yeganə innovasiya mərkəzi yaratmaq, innovativ prosesləri sürətləndirmək və bu proseslərin önünü kəsən maneələri aradan qaldırmaq üçün ciddi silsiləvi tədbirlər həyata keçirilir. Dünya iqtisadiyyatını sarsan, inkişaf etməkdə olan ölkələrə ağır zərbələr vuran böhranların baş verməsi innovasiya yönümlü addımların atılmasını tələb edir.[6; səh 1]

Dövlət innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına yönəldilmiş iqtisadi siyasəti həyata keçirməklə bu prosesin tərkib hissəsi olmuş olur. Dövlətin bu prosesdə əsas məqsədi ölkə daxilində istehsal edilən məhsulun rəqabətə davamlı olmasını, sabit iqtisadi artımın davam etdirilməsi, əhalinin maddi rifahının artırılmasını, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasıdır. Hökumət innovativ iqtisadi mühit yaratmaqla aşağıdakılara nail olmaq istəyir:

- Elm və texnikadan istifadənin bazasını genişləndirməklə yerli məhsulun xaricdən gətirilən idxal məhsulu ilə rəqabət apara bilməsinin təmin edilməsi
- Mövcud elm və texniki bazanın strukturunun formalaşdırılması
- İqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi və s.

Bütün bu məqsədlərə nail olmaq üçün dövlət yürütdüyü innovativ siyasətin prioritetlərini müəyyənləşdirməli, iqtisadi strukturdu mütərəqqi dəyişikliklərə əl atmalı, innovasiya fəaliyyəti üçün baza formalaşdırmalıdır.[21]

Şumpeter innovativ sahibkarlıq mühitində aktiv bir sahibkarın istehsal amillərindən daha səmərəli istifadəsinə diqqət yetirirdi ki, bunun da həmin sahibkarın gəlirlərinin mənbəyi olduğunu qeyd edirdi. Y.Şumpeter innovativ yeniliklərin bir neçə formasını təqdim edirdi ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- Yeni növ məhsulların istehsalı
- İstehsalda ənənəvi olmayan üsulların tətbiqi
- Yeni bazarların axtarılıb araşdırılması
- İstehsal amilləri üçün yeni mənbələrin tapılması.[21; səh 12]

Dövlətimizin innovativ bir iqtisadi model yaratmaq yolunda atdığı addımlar əsasən bunlardır:

1. Sahibkarlıqla məşğul olmaq üçün verilən lisenziyanın şərtlərinin asanlaşdırılması və müddətsiz verilməsi
2. Sahibkarların fəaliyyətinin yoxlanılmasının qarşısının alınması
3. Xarici təcrübədən istifadə ilə ölkə reytinginin yaxşılaşdırılması
4. Yerli məhsul istehsalı üçün dövlət tərəfindən subsidiyaların verilməsi
5. Sahibkarlara investisiya təşviqi sənədinin verilməsi
6. Qeyri-neft sahəsinə aid məhsulların istehsalının artırılması və bu məhsulların ümumi daxili məhsuldakı çəkisinin artırılması.[15]

Hazırda ölkəmizdə dövlətin qarşısına qoyduğu ən vacib məqsədlərdən biri vergi ödəyicilərinə xidmətin yüksək səviyyəyə qalxması, vergi sistemində innovativ tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Bunların tətbiq olunması nəticə etibararı ilə, sahibkarlar üçün vergi mühitinin əlverişli olmasına və vergi orqanının da işinin yüksək səviyyədə olmasına imkan verir. Vergi sistemində əsas prioritetlərdən olan stabillik və ədalətlik hər zaman nəzərdə olmalı, bu istiqamətdə aparılan innovativ siyasət elmi cəhətdən bazaya malik olmalıdır.[3]

Ümumiyyətlə, dövlət anlayışının dəyişməsi ilə yanaşı dövlət tərəfindən yerinə yetirilməli olan bəzi vəzifələr vardır. Dövlət daxili və xarici təhlükəsizliyi qorumaq, diplomatik və ədalətli sosial cəmiyyətin qurulması kimi anlayışların yer aldığı fiskal və yaxud da klassik vəzifələrdən əlavə iqtisadi və sosial həyata təsiri ola biləcək bir sıra yeni modern vəzifələrin də öhdəsindən gəlməlidir. Dövlət özəl sektorun istehlakı, istehsalı, xarici ticarət əlaqələri və digər mövzularda ciddi rol oynayır. Dövlət tərəfindən istifadə edilən ən vacib iqtisadi siyasətlər əsasən gəlir və xərc ilə bağlı olur. İnvestisiya mühitinə təsir edəcək islahatlar isə bunlardan fərqli olur, çünki, bu islahat ölkə xərclərinin artmasına və ya gəlirlərinin azalmasına səbəb ola bilər. İnvestisiya qoyuluşlarının təşviq edilməsi iki formada: sektor və bölgə baxımından olmaqla fərqlənir. Bölgəyə istiqamətlənmiş siyasətin məqsədi hər hansı bölgəyə yatırımların edilməsidir. Sektor baxımından isə məqsəd ekoloji çirklənməyə səbəb olmayan texnologiyadan istifadə etməkdir. İnvestisiya yatırımlarını stimullaşdırmaq üçün tətbiq edilən siyasətin alətləri bunlardır:

- Bonuslar, uyğun şərtlərlə kredit faizlərinin aşağı salınması
- Aşağı dərəcəli gəlir vergisi, vergidən azad olunma, sürətləndirilmiş amortizasiya, müəyyən edilmiş məhsullara əlavə dəyər vergisi güzəşti, gömrük rüsumlarından azad olunma və s.
- Riskli layihələrdə ticarət və istisadi riskləri sığortalayan dövlət sığortası
- Ucuz enerji mənbəyi ilə təminat, maliyyə mənbələri, bazar araşdırması, təhsil, nou hau və keyfiyyətin idarə edilməsini təkmilləşdirəcək vasitələr ilə bağlı yardım.[13]

Aparılan innovativ istiqamətli tədbirlər nəticəsində ölkəmizin makroiqtisadi göstəricilərində müsbətə doğru dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, 2018-ci ilin fevral ayı üçün ümumi daxili məhsul 11541,5 milyon manat, onun artım tempi isə 101,3 fəzi olmuşdur. Ümumi daxili məhsulda qeyri-neft sahəsinin göstəricisi 5696,2 milyon manat, onun artım tempi isə 102,3 fəzi olmuşdur. Bu dövr üçün əsas kapitalla yatırılan investisiyaların ümumi həcmi 1824,7 milyon manat, onun artım tempi isə 81,8 fəzi olmuşdur.[40]

İnnovasiya qabiliyyəti nəinki təkcə dövlətin, eləcə də yerli və xarici şirkətlərin işçi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində vacib meyar olmalıdır. Dövlət səviyyəsində uğurlu bir innovasiya siyasəti əlverişli biznes mühitinin yaranmasına əsaslanır. Sahibkarlar üçün müvafiq biznes strukturu qurulmadıqda, bu zaman yeni növ məhsulların istehsal xərcləri artır, innovativ texnologiyanın tətbiqi ilə qazanılacaq əlavə mənfəətin miqdarını müəyyən etmək olmur, və sahibkarın yeni innovativ sahələrə meyl etmək marağı itmiş olur. İnnovativ yönümlü firmalar digərləri ilə müqayisədə biznes mühitinin keyfiyyətli olmasına diqqətlə yanaşırlar. İnnovasiyaları hərəkətə gətirən amillərə misal olaraq, korrupsiyanın aşağı səviyyəsini, ticari və gömrük güzəştlərinin çoxluğunu, yüksək ixtisaslı kadrlardan istifadəni göstərmək olar. Bütün bu sadalanan faktorların olduğu ölkələrdə sahibkarlar innovativ sahələrə daha meyli olurlar. Maliyyə mənbələrinin əlçatan olması da innovativ fəaliyyətə təkan verən ünsürdür.

Torpaq, kapital, işçi qüvvəsi ilə müqayisədə innovasiya daha marjinaldır. Adam Smit inanırdı ki, iqtisadiyyatda əməyin bölünməsi hər bir ölkənin iqtisadi vəziyyətini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Smitə görə əməyin bölünməsi və iqtisadi yüksəliş yeni innovasiyalar yaradır və məhsul istehsalının daha geniş sferasına diqqət ayıran işçilərə öz işlərinin inkişaf etdirilməsinə dair yeni fikirlər verir. Smitə görə məhz bu proseslər növbəti yeni innovasiyaların yaranması üçün bir şans rolunu oynayır. Smit yenilikləri insan maraqlarının nəticəsi kimi qələmə verirdi. O yazırdı ki, innovasiyalar, xüsusilə də, yeni texnoloji avadanlıqlar görülən işin effektivliyini artırır və daha aşağı xərclərlə məhsul istehsalına imkan yaradır. Fransız iqtisadçısı Jen Baptista Sey də öz əsərində yeni texnologiyanın istehsala tətbiqinin istisadi effektləri barədə danışır. O yazırdı ki, innovasiyaların gəlirli olmasına məhz bu cür avadanlıqların tətbiqi sayəsində nail olunmuşdur. Sey həmçinin, innovasiyaların istehlakçılar üçün də vaci olduğunu bildirirdi, belə ki, aşağı qiymətlərlə məhsullar daha cəlbedici olur.[23; səh 63]

Bütün dünyada dövlətlər onlardan innovativ addımlar gözləyən bir kütlənin təzyiqi ilə üzləşirlər. Əvvəlki dövrlərdə insanların çox hissəsi əsasən aqrar sahədə işləyir və dövləti özlərinə uzaq hesab edirdilər. Çox az bir qismi təqaüd ilə təmin olunmanı, tibbi sığortanı və təhsili tələb edirdilər. Lakin, hazırda milyardlarla insan dövlətin nəqliyyat, su ilə təminat, ərzaq, elektrik enerjisi və digər zəruri xidmətləri pulsuz olaraq göstərilməsini istəyirlər. Daha az resurs ilə daha çox innovasiya etmək üçün dövlətin əlində bir neçə seçim var ki, bunlar beynəlxalq rəqabətə davam gətirə bilməsi üçün yerli rəqabətin gücləndirilməsi, bilik, bacarıq və enerji mənbəyinin üzə çıxarılması, əldəki mövcud resursların daha da gücləndirilməsidir.[23; səh 9-10]

Mərkəzi bank ilə beynəlxalq maliyyə birliyi arasında kredit bürosu barədə qanun imzalanmışdır ki, bu qanunun məqsədi ölkədəki mövcud kredit resurslarının sahibkarlar üçün daha əlçatan olmasıdır. Bu qanun ilə kredit vəsaitlərinin mübadiləsinin, həmçinin, borcalan ilə borcverən arasında münasibətlər tənzimlənmiş olur. Kredit resursları ölkədəki kiçik və orta sahibkarların maliyyə

mənbəyi kimi önəmli rol oynayır. Dünyadakı bir çox ölkələrin mərkəzi bankları öz iqtisadi siyasətlərini işsizliyin göstəricisinə uyğun olaraq müəyyən edir. Sərt olmayan pul siyasəti heç də hər zaman kredit resurslarının bolluğu ilə nəticələnir. Bəzi ölkələrdə hələ də bank sektourunda boşluqlar və zəifliklər qalmaqdadır. Ümumi tələbin azalması, kapital resurslarının istiqamətinin dəyişməsi iqtisadi çətinlik çəkən ölkələrə daha ciddi təsir göstərir. İqtisadi cəhətdən güclü olan ölkələrdə baş verən problemlər, böhranlar, kapital və investisiya resurslarının inkişaf etməkdə olan ölkələrə doğru istiqamətlənməsinə şərait yaradır.[40]

Amerikalı iqtisadçı Çendler özünün “Görünən Əl” əsərində qeyd edirdi ki, bəzən iqtisadi artım təkcə Smitin qeyd etdiyi görünməz əlin deyil, məhz görünən əlin sayəsində baş verir. Çendler görünən əl dedikdə Amerikadakı iri şirkətlərin müasir texnologiyayı iqtisadiyyata tətbiq etməsini vurğulayırdı və bunların sadəcə bir ixtiraların deyil stratejik düşünülmüş siyasətin nəticəsi olduğunu yazırdı. O qeyd edirdi ki, o şirkətlər böyüyür inkişaf edir ki, onlar üç yöndə həm idarəetmə, həm istehsal həm də satış strukturunun qurulması yönündə müvafiq investisiya yatırımları edirlər.[20; səh 313]

Hazırkı şəraitdə, dünyada innovasiya fəaliyyəti yeni formada genişlənir, dünyadakı iqtisadi dəyişikliklər sürətlənir, innovativ texnologiyanın istehsala tətbiqi getdikcə yayılır. Bu qloballaşmanın müsbət tərəfidir və imkan verir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr bu innovativ yeniliklərdən faydalanmış olsunlar. Xarici ticari mühitdə yeni texnologiyanın istehsala tətbiqi, innovasiya fəaliyyətini yüksəldən, yeni iqtisadi sahələri stimullaşdıran ölkələr beynəlxalq rəqabətə daha davamlı olurlar. İqtisadiyyatları keçid dövrü yaşayan ölkələrin iqtisadi artıma nail olmaları üçün yeni iqtisadi sahələri təşviq etmələri zəruridir.[8; səh 6-7]

Qloballaşan dünyada innovasiya iqtisadi artımın və performansın əsas faktoru hesab olunur. İnnovasiya qlobal dəyişikliklərə yardım edən, məhsul istehsalının və xidmət göstərilməsinin yeni üsullarını yaradan, istehsalı genişləndirən, iş yerləri yaradan və insanların həyat səviyyəsini yüksəldən yeni texnologiya və

məhsullar gətirir. İqtisadi artım əsasən ümumi daxili məhsuldakı dəyişikliklərlə, yəni ölkədə istehsal olunan məhsul və göstərilən xidmətlərin ümumi dəyərindəki dəyişikliklərlə ölçülür.[30; səh 12]

Dünyanın bir çox aparıcı iqtisadiyyatları, eləcə də Çin qlobal innovasiya sisteminin inkişafında vacib rol oynayır. Sübut olunmuşdur ki, Çin və Koreya kimi dövlətlərin iqtisadiyyatlarının inkişafında əsas amil elmi-tədqiqat və inkişafa çəkilən xərclər olmuşdur. Əlavə olaraq dünyada elə iqtisadiyyata malik ölkələr var ki, onlarda yeni texnologiyaya və innovasiyaların tamamlanmasına ehtiyac duyulur.[27; səh 7]

Müasir dünyada belə düşüncələr formalaşmışdır ki, hər bir dövlətə xarici iqtisadi rəqabətə davam gətirmək üçün torpaq, kapital, işçi qüvvəsi və s. istehsal amilləri vasitəsi ilə inkişaf kifayət etmir. İqtisadi inkişafın tarixi ərzində baş vermiş iqtisadi böhranlar yeni texnologiyadan, müxtəlif enerji üsullarından istifadəni zərurət halına gətirmiş oldu. Hazırki dövrdə də davam edən böhranlar istehsalda yeni texnologiyadan istifadəyə, işçi qüvvəsinin biliyinin artırılması, yeni enerji mənbələrinin axtarışı yönündə elmi araşdırmaların aparılmasına şərait yaradır.

Bazar strukturu, innovasiya və iqtisadi böyümə arasında olan əlaqə daim iqtisadi düşüncələrin mərkəzində olmuşdur. Şumpeterə qədər şirkətlər arasındakı fərqlilikləri bazardakı rəqabət mexanizmindəki qısamüddətli enişlərdən qaynaqlandığını müdafiə edən bir mikroiqtisadi nəzəriyyə var idi. Bu nəzəriyyəyə görə yüksək ixtisaslı kadrların az olması, texnoloji çətinlik və bazarın geniş olmaması bu enişlərin səbəbi sayılır. Şumpeter isə iddia edirdi ki, bazar ilə innovasiya arasında ciddi bir əlaqə var və böyük şirkətlərin innovasiya həyata keçirmək üçün gücü kiçik şirkətlərə nisbətən daha çoxdur.[31; səh 4-5]

III.2. İntestisiyaların vergi tənzimlənməsi baxımından beynəlxalq təcrübə

Dünya üzrə resursların bol olduğu sahələrdən resursların az olduğu sahələrə vəsait axını və qənaət edilən vəsaitlərin investisiyaya çevrilməsi maliyyə bazarları və onların alətləri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Özəl sahibkarlar özlərinin qənaət etdikləri vəsaitlərini investisiyaya çevirən investorlar sayılırlar, digərləri isə sığorta şirkətləri, investisiya fondları və sosial müdafiə qurumlarıdır. Bütün dünyada bu cür investorlar maliyyə bazarlarının inkişafına ciddi təsir göstərir. Belə ki, bu investorlar sayəsində rəşional investisiya qoyuluşu imkanının olması, bu vəsait qoyuluşunun nəticəsində əldə olunan gəlirin sabit olması və bu gəlirin yenidən bazarda bölünməsi təmin olunur.[24; səh 35]

Amerikada xırda və orta sahibkarlıqla bağlı keçərli olan rəşmi bir fərman yoxdur. 1953 il tarixli qanun xırda sahibkarlığı sahibi və idarəçiliyi müstəqil olan, fəaliyyət göstərdiyi sahədə dövlət gücü olmayan bir idarəçilik olaraq qələmə vermişdir. Fransada kiçik və orta sahibkarlıq konfederasiyası 1977 ci ilin əvvəllərində sənaye sahəsini, işçi sayı 50 dən az olan sahələrə xırda sahibkarlıq, işçi sayı 50 ilə 500 arasında olan sahələrə isə orta sahibkarlıq adı verirdi. Fransa iqtisadi və sosial qurumu işçi sayından əlavə iqtisadi sahələri bir də satışın həcminə görə kateqoriyalara bölmüşdür. Belə ki, illik satışı 50 milyondan çox olmayan sahibkarlıq sahələri xırda və orta sahibkarlığa aid edilirdi. Bu mövzuda İngiltərə sektorlara diqqət ayırmışdır. İngiltərədə inşaat sektorunda fəaliyyət göstərən bir firmanın xırda və orta sahibkarlığa aid edilə bilməsi üçün 20 dən çox işçisi, mədənçilik ilə məşğul olan firmanın 25 dən çox işçisi olmamalı idi. Topdan və ya pərakəndə satışla məşğul olan firmalar bu göstərici illik satış rəqəmi sayılırdı ki, pərakəndə fəaliyyətdə bu 50 min paundu, topdan fəaliyyətdə isə 200 min paundu keçməməli idi.[14; səh 7-8]

İnkişaf etmiş ölkələr öz iqtisadi siyasətlərini fərqli modellərin əsasında qururlar. Yaponiya özünün daxili bazarının genişliyindən istifadə edərək, digər ölkələrdən əldə etdiyi yeni fikirlərin iqtisadiyyata tətbiq edilməsi ilə inkişafa üstünlük verir. Finlandiya iqtisadiyyatın vahid sahəsində ixtisaslaşmağa, İsrail iqtisadi

sahələrdə sırf insan kapitalından yəni, əqli mülkiyyətdən yararlanmaqla iqtisadi inkişafa bel bağlayır.[20; səh 315]

Xarici birbaşa investisiyalar uzun müddətdən bəri Amerika iqtisadiyyatında vacib rol oynayır. Xarici şirkətlər bu ölkədə əməliyyatlar aparmaqla milyonlarla dollar vəsaiti bura yatırmış olurlar. Onlar milyonlarla Amerikalıya iş təklifi edirlər. Xarici investorlar Amerika kapital bazarını modern səviyyəyə qaldırır və istehsalın artmasına təsir göstərirlər. Amerika kommersiya departamentinin məlumatına görə, son 10 ildə ABŞ dünyada xarici investisiyanı ən çox qəbul edən ölkə olmuşdur. Xarici firmaların filialları 2012 ci ildə ABŞ dakı xalis aktivlərin 3.9 trilyonuna sahib olmuşlar. Bu investisiyaların əsas hissəsi Yaponiyadan, Kanadadan, Avstraliya və Avropa birliyi ölkələrindən gəlir. Dünyanın ən güclü iqtisadiyyatı kimi Amerika investorlara innovasiya və istehsal imkanları, güclü infrastruktur və geniş bazarlar təqdim edir. Amerikada federal vergi qanunlarının yazılması və qüvvəyə minməsi prezident və konqres ilə bağlıdır. Rahatlıqla demək olar ki, Amerika dünyada ən kompleks vergi sistemə malik ölkələrdən biridir. Amerikada hər kəs gəlirini bəyan etməli, vergini hesablamalı və ödəməlidir. Hətta vergidən azad olan şirkətlər müvafiq şərtlərə uyğun olmadıqları təqdirdə onların azad olma statusu ləğv oluna bilər. Amerikada gəlirlərə əməkhaqqı, fazi, dividend, investisiya gəlirləri və pensiya ödəmələri aiddir. Əməkhaqqından vergi birbaşa dövlət orqanına ödənilir. Mənfəət vergisinin ödənilmə müddəti rüblükdür.[18; səh 1-2]

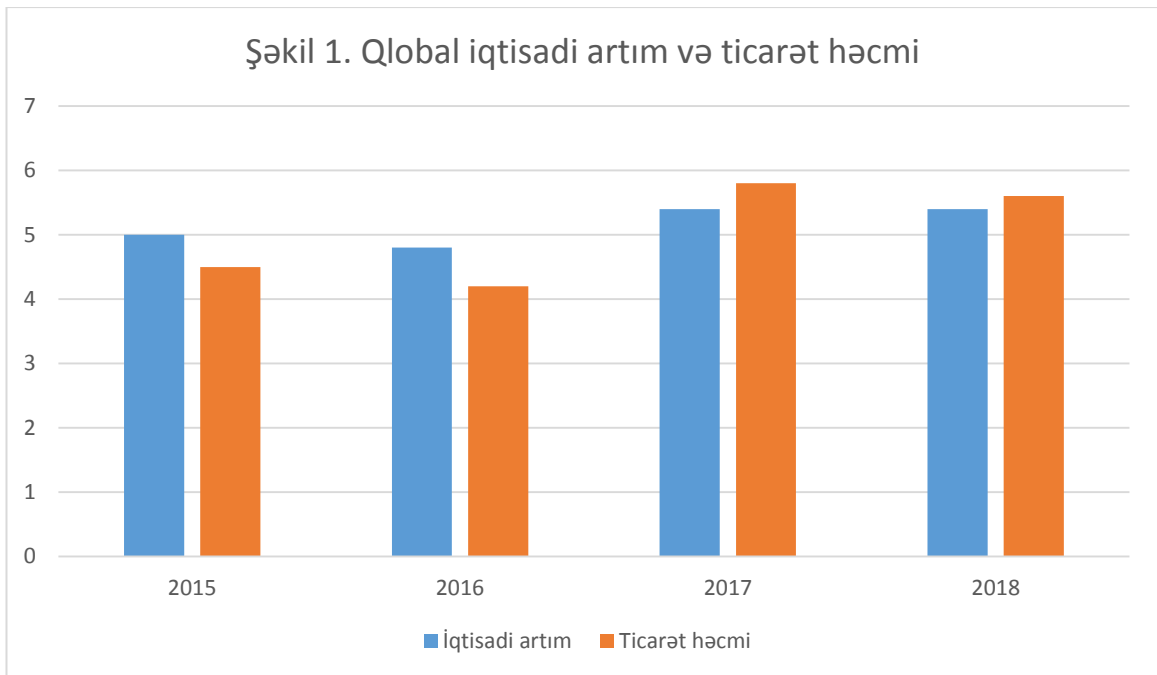
Dünya ölkələrindəki qazanılan gəlirlərin vergiyə cəlb olunma sistemlərini müqayisə etdikdə arada ciddi fərqlərin olduğunu görmüş olarıq. Belə ki, bu fərqlərin əsas səbəbləri iqtisadi yanaşma və tənzimləmələrin, gəlirlərin qazanılma səviyyəsinin eyni olmaması olduğunu görürük. Müqayisə zamanı 3 qrup ayırmaq olar ki, bunlar gəlirlər arasındakı fərqlərin yuxarı, orta və aşağı olduğu ölkələr qrupudur. Gəlir bərabərsizliyinin güclü olduğu ölkələrə Amerika, Türkiyə və Rusiya aid edilir. ABŞ da əhalinin yarısından çoxu gəlir vergisi ödəyir, əməkhaqqısı ən aşağı olanlar bu vergidən azaddırlar. Gəlir bərabərsizliyi orta olan ölkə Kanadadır. Burada gəlir vergisi birbaşa olaraq fiziki şəxslərin

özləri tərəfindən ildə bir dəfə olmaqla qazandıqları bütün gəlirlərdən ödənilir.[19; səh 228]

Avstriyada yerli və sərmaye şirkətləri bütün gəlirləri ilə vergiyə cəlb olunurlar. Burada əldə olunan qazanc 25 faizlik sabit bir dərəcə ilə vergiləndirilir. Effektiv ortalama vergi yükü Avstriyada 22.4 faizdir. Bu da, İtaliyadakı, Belçikadakı, Almaniya və Fransadakı eyni rəqəmdən daha aşağı deməkdir. Böyük dördlük audit şirkətlərindən olan KMPG nin vergi mütəxəssislərinə görə şirkətlər toplu vergiyə cəlb olunma sayəsində böyük avantajlar əldə edirlər. Belə ki, beynəlxalq şirkətlərin Avstriyada filiallarının olması buranın xarici investorlar baxımından cəzb edici olduğunu göstərir.[41]

Qlobal böhrandan bu yana çox yavaş artan dünya iqtisadiyyatı və ticarəti getdikcə yenidən canlanır. ABŞ dan sonra Avropada da böhrandan bu yana işsizlik və inflyasiya səviyyəsi minimum həddə çatır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr də artan ticarət dövriyyəsi ilə yararlanmağa çalışırlar. Neftin qiymətinin 70 faizə qədər artması həm enerjiyə olan tələbin artmasını həm də neft ixracatçısı olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi böyüməni dəstəkləyir. 2017 ci ildə qlobal böyümə 3.58 faiz olubsa, 2018 də 3.74 olacağı gözlənilir. Çin iqtisadiyyatının isə 2017 ci ildə sürətlə genişlənməsinə baxmayaraq orta müddətli dövr üçün zəifləyəcəyi gözlənilir. Amerika mərkəzi bankı və Avropa mərkəzi bankının yürütdüyü siyasətin qlobal investisiya axınları üzərində təsiri böyükdür. İnkişaf etməkdə olan bazarlarda vəziyyət nisbətən pisdır. Qlobal səviyyədə aparılan pul siyasətləri bir çox ölkənin xarici borcunu artırmış oldu.[34]

Almaniyada illər ərzində çox sayda vergi islahatı aparılmışdır. Bu islahatların məqsədi vergi yükünün azaldılması, yaxşı investisiya mühitinin formalaşdırılması, xırda sahibkarlıq subyektlərinin stimullaşdırılması və s. dir. Almaniyanın vergi strukturunun digər ölkələrdəkindən fərqi odur ki, burada vergi sisteminin hüquqi əsasları, verginin cəmiyyətin təbəqələri arasında bölüşdürülməsi konstitusiya vasitəsi ilə müəyyən olunur. Avropanın ən gənc vergi sistemi İspaniyaya məxsusdur. İspaniyanın vergi sistemində bəyannamə üç cür olur: könüllü formada, informasiya yönümlü bəyannamə, nəticə yönümlü bəyannamə. İspaniyada bəzi hüquqi şəxslər var ki, bunlar mənfəət vergisinin ödəyici sayılmırlar, yəni bu vergidən azaddırlar. Bunlara əsasən investisiya birlikləri, birgə müəssisələr, müasir assosiasiyalar, təsis formasında fəaliyyət göstərən və bu təsis əsasında pay bölgüsü həyata keçirən qruplar və s. Dünyanın ən inkişaf etmiş ölkəsindən biri olan Yaponiyanın vergi sistemində unikal xüsusiyyətlər var və bu vergi sistemi məhz iqtisadiyyatları kimi dinamik, sürətlə inkişaf edən bir sistemdir. Yaponiyada vergi sayı digər ölkələrdəki kimi çoxdur. Burada dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşması əsasən birbaşa vergi növləri hesabına baş tutur. Yapon vergi sisteminin ən əsas xüsusiyyətləri vergi yükünün daha aşağı olması, yerli vergi növlərinin yuxarı olması, dolayısı vergi növlərinin xüsusi çəkisinin yuxarıya doğru meyilli olması, iqtisadi böyümə məqsədlərinə

çatmaq üçün vergi güzəştlərinin sayının artırılması, vergilərin mərkəzləşdirilmiş formada toplanması və s. hesab olunur.[35; səh 191-193]

İnkişaf etmiş ölkələrdə təklif iqtisadiyyatının nəzəri fikirlərinə üstünlük verilir ki, bu fikirlərə əsasən iqtisadiyyatda baş verən durğunluq və böhran vəziyyətləri ilə mübarizə aparmaq üçün vergi yükü və vergi dərəcələri aşağı salınmalıdır. Təkli iqtisadiyyatına görə Keyns nəzəriyyəsi neoklassik nəzəriyyə ilə əvəz olunmalı idi. Belə ki, Keyns konsepsiyasının təməlində dövlətin fiskal siyasəti durursa, neoklassik nəzəriyyənin əsası dövlətin iqtisadiyyata dolaylı formada təsiri ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan vergi ödəyiciləri üçün vergi işgəncəyə çevrilməməli, əksinə ölkənin iqtisadi inkişafı üçün daha çox stimül olmalıdır. Belə olan təqdirdə də, dövlətin apardığı iqtisadi inkişaf tədbirləri ölkədəki investisiya qoyuluşlarının təşviqinə istiqamətlənməlidir.[35; səh 17]

Elə ölkələr vardır ki, onlar bəzi şirkətlərə xüsusi vergi tətbiq edirlər. İnkişaf etmiş ölkələr xaricdən daha çox investisiya axını təmin etmək, xarici ticarət həcmi artırmaq üçün bu sahə ilə məşğul olan şirkətlərə xüsusi vergi forması müəyyənləşdirirlər. Bura əsasən mənfəət vergisindən azad olma, gəlir vergisinin aşağı salınması və s. addımlar aiddir. Bu cür ölkələrə əsasən Belçika, Hollandiya, Lüksemburq və s. aiddir.[35; səh 69]

Hər bir ölkənin yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması və iqtisadi inkişafını artırma qabiliyyəti çeşidli faktorlara əsaslanır. Ölkənin yerləşdiyi coğrafi mövqe, verdiyi siyasi qərarlar, sahib olduğu enerji mənbələri buna misal ola bilər. Ancaq hər şeydən öncə bir ölkənin malik olduğu maliyyə gücü, ölkədə texnika və elmi bazaya investisiya qoyuluşu, iqtisadi artımı dəstəkləyən proqramlar hazırlaması vacibdir. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr daxili maliyyə mənbələrindən, edilməsi vacib olan investisiya yatırımlarından kasaddır. Onlar digər ölkələrdən gələn maliyyə axınlarına möhtacdırlar. Təsadüfi deyil ki, 2018 ci ilə qədər donor sayılan Avropa birliyi və böyük səkkizlik ölkələri inkişaf etməkdə olan ölkələrə 50 milyarddan artıq vəsait yardım ayıra bilmişlər. Baş verən bu hadisələr fonunda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə öz iqtisadi inkişaflarını təmin etmək üçün vergi siyasətinin nə qədər

vacib olduğu üzə çıxır. Vergiqoyma ölkələrin öz vəsaitlərini istifadə edərək davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaqda vacib rol oynayır.[7; səh 3]

Kapitalist iqtisadiyyatının təməlini təşkil edən rəqabətin vergi sahəsinə istiqamətlənənlər vergi rəqabətinin ölkə iqtisadiyyatına gətirə biləcəyi faydaları önə sürürlər. Bu fikirlərə görə vergi rəqabətinin təmin edəcəyi fayda 3 formada ola bilər:

- Vergi güzəştləri və ölkəyə xarici investisiya axınının güclənməsi
- Əhalinin maddi rifah səviyyəsinin yüksəlməsi
- Daha effektiv sosial xidmətin göstərilməsi

Vergi dərəcələrində etdikləri endirimlərlə xarici sərmayeni ölkəyə cəlb edən ölkələrə misal olaraq İrlandiyanı göstərmək olar. Bu ölkə əsrin əvvəlində vergi sahəsində verdiyi radikal qərarlarla ölkə iqtisadiyyatının xarici rəqabətə davamlı olmasını təmin edə bilmişdi. Bundan əlavə son 10 ildə İtaliya və Yaponiya kimi ölkələr gəlir vergisinin üst səviyyəsini 60 faizdən 42 faizə endirməklə çox sayda xarici investisiyanı ölkə iqtisadiyyatına cəlb edə bilmişlər. Vergi və maliyyə təşviqləri ilə yanaşı digər üsullardan da istifadə etmək xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün vacib sayıla bilən proqramlar olmuşdur. Ancaq son illər yaşanan qlobal maliyyə krizlərin təsiri ilə hökumətlər vergi dərəcələrinin artımı istiqamətində bir siyasət aparırlar. KPMG tərəfində 2015 ci ildə aparılan Qlobal Vergi Dərəcələri anketində son 10-15 ilin referanslarına əsasən az da olsa yuxarı yönümlü hərəkət izlənilmişdir. Anketə görə dünya üzrə ortalama mənfəət vergisi 23,64 faiz, 2015 də 23.68 faiz olmuşdur. Ortalama əlavə dəyər vergisi təxminən eyni yəni, 15,79 faiz olmuşdur. Şəxsi gəlirlərdən alınan vergilər 0,41 fazi artaraq 31,53 faiz olmuşdur. Dolayı vergi növlərində Macarıstan 27 faiz, İspaniya 24 faiz, İsveç, Danimarka, Norveç və digərləri 25 faizə qədər ən yüksək dolayı vergi tətbiq edən ölkələr sayılır. Birbaşa xarici investisiyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrdən çəkilməsi tendensiyası şübhəsiz ki, bu ölkələrdə daha sərt vergi tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edəcəkdir. Aparılan araşdırmalara əsasən birbaşa xarici sərmayenin investisiya

qərarlarında vergi dərəcələrinin təməl rol oynamadığı bildirilsə də, motivasiya baxımından önəmli bir ünsür olduğu üzə çıxır.[22; səh 124-125]

III.3. İnvestisiyaların vergi tənzimlənməsi baxımından prioritet istiqamətləri

İqtisadi inkişafın, böyümənin təmin edilməsində sahibkarlar və sahibkarlıq mühitinin rolu danılmazdır. Sahibkarlığın inkişafı ölkədə yeni iş yerlərinin yaranmasını, məşğulluq səviyyəsinin artmasını, ümumi gəlirlərin yüksəlməsini və s. kimi vacib iqtisadi amillərə yol açır. Son illərdə aparılan qlobal iqtisadi təhlillərdən belə bir nəticə çıxır ki, xırda və orta sahibkarlığın inkişafında müsbət meyillər mövcuddur. Daha da təkmilləşdirilməsi planlaşdırılan istiqamətlərə xüsusi icazə tələb edilən sahələr üzrə fəaliyyətin asanlaşdırılması, xırda və orta sahibkarlar üçün məsləhət xidmətlərinin təşkil edilməsi, dövlət tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinə edilən müdaxilələrin qarşısının alınmasını, maliyyə mənbəyi kimi xırda sahibkarlara kreditlərin ayrılmasını və s. göstərmək olar. Xarici təcrübədə sahibkarlıq ünsürlərindən sadəcə işsizliyin azaldılması kimi deyil həm də daha ciddi makroiqtisadi problemlərin tənzimləyicisi kimi baxılır. Məsələn, inhisarçılığın yox edilməsi üçün yeni biznes subyektlərinin yaradılması.

Önümüzdəki illərdə dünyada ticarətin həcmnin artacağı planlaşdırılır. Ehtimal olunur ki, gələcəkdə xüsusi sahə üzrə ixtisaslaşmaya önəm verən, istehsal texnologiyasını üst səviyyəyə qaldıran iqtisadi sahələrə üstünlük veriləcək. Belə bir vəziyyətdə ölkəmizində qarşısında duran əsas məqsəd xarici ölkələr ilə beynəlxalq rəqabətə davam gətirə bilməkdir. Əlbəttə ki, ilk atılacaq addım iqtisadiyyatın neft ixracından asılılığını azaltmaq, daha çox texnologiya ixracına yönəlməkdir. Neft sahəsi ciddi gəlirlərə və xarici sərmayenin də ölkəyə gəlməsinə şərait yaratsa da, indiki vəziyyətdə qeyri-neft məhsullarının istehsalı və xarici bazara çıxarılması, kənd təsərrüfatının genişləndirilməsi ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artıracaq vacib hədəflərdir.

2020 ci ildə ölkəmizdə gəlirlərin səviyyəsi yüksək olacaq, işsizlik səviyyəsi sıfıra yaxın olacaq. Adambaşına ümumi daxili məhsulun həcmnin 13000 dollar olacağı gözlənilir. Prioritet məqsədlərdən biri sosial rifahı yüksək səviyyəyə qaldırmaqdır. Bu baxımdan sosial sahələrə, sosial müdafiəyə, təhsilin səviyyəsinə diqqət ayrılması əsas hədəflərdəndir. [8; səh11-12]

Vergi sistemimizdə vergi yükünün ödəyicilər arasında düzgün bölüşdürülməsi, iqtisadi artımın təmin olunması baxımından bir sıra proqramlar həyata keçirilir. Əlbəttə ki, mövcud vergi siyasətinin sahibkarlar üçün maneə törətdiyi, vergi ödəyicilərinin rifahını aşağı düşürdüyü bir vəziyyət yaranarsa o zaman yeni vergi tədbirlərinin hazırlanması əsas sayılır. Daima vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi bu istiqamətdə atılan addımların vacib hissəsi sayılır. Bir ölkədə qarışıq vergi siyasəti aparılırsa o zaman inzibati xərclər artmış olur və vergi yükünün bölüşdürülməsində bərabərsizliklər yaranır. Vergi tənzimlənməsi həyata keçirilərkən heç bir halda vergilərin vacib prinsipləri dəyişdirilməməlidir. Sadəcə olaraq yeni vergi siyasətinin gətirəcəyi iqtisadi faydalara diqqət yönəlməlidir. Vergi siyasətində aparılacaq təkmilləşdirmə işlərinin vaxtli-vaxtında görülməsi baxımından aşağıdakı problemlər yarana bilər:

- Vergi sistemində yeniliklərin tətbiqi barədə qərarın gec qəbul edilməsi
- Vaxtında vergi müşahidəsinin aparılmaması
- Müşahidənin formasının və strukturunun düzgün müəyyənləşdirilməməsi
- Vergi sistemini təkmilləşdirəcək addımlardan gözlənilən nəticənin əldə edilməməsi
- Faktiki vəziyyətin düzgün qiymətləndirilməməsi

Mövcud vergi qanunvericiliyinin mənfi təsirlərinə qarşı hökumətin hazır olması vacibdir. Bu zaman iki amilə diqqət etmək lazımdır. Birincisi, vergi islahatlarının aparılmasına dövlətin iqtisadi strukturlarının hazır vəziyyətdə olması, ikincisi isə, mövcud iqtisadi vəziyyətin bu dəyişiklikləri qarşılamağa hazır olması. İqtisadiyyatı keçid dövrü yaşayan ölkələrdə vergi tədbirləri aparılarkən üç əsas istiqamətə diqqət etmək lazımdır:

1. Ölkənin içində olduğu siyasi vəziyyət və bu vəziyyətin iqtisadiyyata təsiri

2. İqtisadiyyata daha az mənfi təsir göstərən vergi formalarının müəyyənləşdirilməsi. Lakin, bu zaman vergi qanunvericiliyinin pozulmasına qarşı ciddi tədbirlər görülməlidir.

3. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu vəziyyətdə yeni iqtisadi vəsait mənbələrinin kəşf olunması

Vergi tənzimlənməsi baxımından prioritet istiqamətlərə misal olaraq, dövlət büdcəsinin gəlirlərində birbaşa vergi növlərinin payının artırılmasını göstərmək olar. Lakin, bunu həyata keçirmək üçün bu vergi növünün dərəcəsinin yüksəldilməsi deyil, onun bazasının genişləndirilməsi lazımdır. Bazanın genişləndirilməsi üçün vergi ödəyiciləri tərəfindən qazandıqları gəlirin düzgün məbləğinin göstərilməsi mütləqdir. Bunun üçün də vergi ödəyicisi sayılan əhali üçün lazımi sosial stimullar olmalıdır ki, onlar gəlirlərinin düzgün formada təqdim etməyə maraqlı olsunlar. Gəlir vergisi ilə bağlı aşağıdakı prioritet istiqamətlər mövcuddur:

- ❖ Büdcəyə gəlir vergisi ilə bağlı daxilolmaları artırmaq və bunu bu vergi növü üzrə bazanı genişləndirmək hesabına həyata keçirmək
- ❖ Gəlir vergisi üzrə bazanı artırmaq üçün vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin düzgün qaydada göstərilməsini təmin etmək
- ❖ Xırda və orta sahibkarlar üçün elə şərait təmin edilməlidir ki, onlar üçün real gəlirlərini vaxtılıq vaxtında göstərməyə stimulyarlanmış olsun.

Mənfəət vergisi üzrə prioritet istiqamətlərə misal olaraq, vergi dərəcəsinin minimumda saxlamaqla bazanı genişləndirməyi, sahibkarların üzərinə düşən vergi yükünü azaltmaqla ümumən bu sahədə inkişafa nail olmaq, vergi islahatlarının iqtisadi strateji məqsədlərə uyğun formada aparılması və s. göstərmək olar. Xarici təcrübədə və həmçinin ölkəmizdə də xırda sahibkarlıq üçün sadələşdirilmiş vergi növü tətbiq olunur. Qanunvericiliyimizə görə bu verginin ödəyiciləri mənfəət vergisinin ödənilməsindən azad olunurlar. Lakin, vergi strukturları sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi kimi uçota alınmaqla vergidən yayınanlara qarşı diqqətli olmalıdır. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun vergi

qanunvericiliyi həm vergi yığanların həm də vergi ödəyicilərinin tələblərinə uyğun olmalıdır. Bu baxımdan aşağıdakı prioritet hədəflər mövcuddur:

- ✓ Vergilərin könüllü formada vaxtında dövlət büdcəsinə ödənilməsinə şərait yaradan bir sistemin formalaşdırılması, vergi ödəyicilərinə vergilərlə bağlı hər cür xidmətin göstərilməsi
- ✓ Xırda, orta və böyük sahibkarlıqla məşğul olan şəxslər üçün informasiya bazasının yaradılması
- ✓ Müxtəlif vergi növləri üzrə vergidən yayınma hallarının aşkara çıxarılması və bu halların qarşının alınması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi
- ✓ Vergi xidmətlərinin inkişafı məqsədi ilə əhaliyə göstərilən elektron xidmətlərin artırılması
- ✓ Vergi işçilərinin ixtisaslarının artırılması
- ✓ Vergi sahəsi ilə bağlı xarici ölkələrlə iş birliyinin yaradılması və onlardakı təcrübənin öyrənilməsi
- ✓ Vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi, onların hüquqlarının qorunması məqsədi ilə ədalətli, şəffaf sistemin formalaşdırılması.[29; səh 80-85]

Ölkəmizdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, iqtisadi sabit inkişafa nail olunması məqsədi ilə strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Ötən ilin ilk 6 ayı ərzində bu xəritə ilə qarşıya qoyulmuş məqsədlərin 32 faizi tamamlanmışdır. Davamlı pul siyasətinin həyata keçirilməsi üçün büdcənin formalaşması üsulları xarici təcrübəyə uyğun qurulmuş, bu üsullar vasitəsi ilə proqnoz göstəricilər müəyyənləşdirilmişdir. Strateji yol xəritəsi vasitəsi ilə bir sıra problemlər də üzə çıxarılmışdır. Belə ki, beynəlxalq investisiyanın ölkəmizə gətirilməsi yönündə daha effektiv işlər görülməmiş, xarici investorları maraqlandıran iqtisadi sahələrlə bağlı əsaslı dəyişiklik aparılmamış, ölkəmizdəki mövcud biznes mühiti ilə bağlı hazırlanan islahat yönümlü tədbirlər tam başa çatdırılmamışdır. Strateji yol xəritəsinə əsasən hazırda görülməsi prioritet sayılan işlər bunlar ola bilər:

- İnvəstisiya sahəsində ciddi araşdırmalar aparılmalı, dövlət ilə sahibkarların arasındakı münasibətlərin sıxlığını təmin etmək, özəl vəsaitlərin investisiya yönümlü olması istiqamətində bu xəritəyə əsasən işlər görmək
  - Yol xəritəsində nəzərdə tutulan işlərin görülməsini sürətləndirmək
  - Dövlət tərəfində lazımi islahatların aparılmasını tezləşdirmək
- 2017 ci il ərzində ölkəmizdə həyata keçirilən prioritet hədəflər əsasən bunlar olmuşdur:

- İnvəstisiya qaydalarının formalaşdırılması üçün bazanın yaradılması
- Önə sürülən yeni iqtisadi inkişaf modelində davamlı pul siyasətinin aparılması
- İqtisadi əməliyyatlarda dövlətin payının səmərəliliyinin yüksəldilməsi üsullarının işlənilib hazırlanması
- Özəlləşdirmə prosesinə həm yerli həm də xarici investorların cəlb edilməsi istiqamətində işlərin görülməsi
- İnsan kapitalının ixtisas səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə təhsilin bütün sahələrində keyfiyyətin artırılması
- Təşviqəddici siyasətin yürüdülməsi ilə biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasının davamlılığının təmin olunması

Strateji yol xəritəsinə əsasən 2025 ci ilə kimi prioritet sayılan əsas işlər bunlardır:

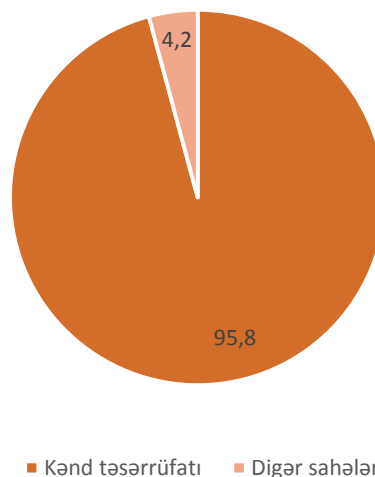
1. Hazırda xarici investisiyanın qeyri-neft sektorundan yaranan ümumi daxili məhsulda payı 2.6 faizə hesab olunursa, gələcəkdə bu rəqəm 4 faizə qədər artırılmalıdır.
2. Qeyri neft sahəsi üzrə ixrac olunan məhsulun adambaşına düşən göstəricisi 2025 ilə kimi 450 ABŞ dolları olmalıdır.
3. Turizm, ticarət və mehmanxana kimi iqtisadi sahələrdə gələcəkdə 150 mindən çox yeni iş yerlərinin açılması.
4. Büdcənin dövlət neft fondundan gələn vəsaitlərdən asılılığının maksimum dərəcədə azaldılması.[11]

Ölkəmizdə mövcud olan makroiqtisadi vəziyyətin dayanıqlı olması, iqtisadiyyatın neftdən asılılığının minimuma endirilməsi, xarici investorlar üçün

əlverişli şəraitin formalaşdırılması 2017 ci ildə də aparılan vergi siyasətinin əsas hədəflərindən olmuşdur. Vergi qanunvericiliyinə edilən son dəyişikliklərlə ölkəmizdə pərakəndə satışdan ödənilən əlavə dəyər vergisinin ticarət əlavəsinə tətbiq olunması, vergi yükünün aşağı salınması, vergi güzəştlərinin çoxaldılması, ölkəmizdə istehsal olunan quş ətinin üç il müddətinə əlavə dəyər vergisindən azad sayılması və s. kimi islahatlar ölkədə xırda və orta sahibkarlığın inkişafına ciddi təkan vermişdir. Sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı yönündə aparılan tədbirlərlə 2017 ci ildə sənaye sahəsində 39,6 milyardlıq məhsul istehsal edilmişdir, neft ilə bağlı olmayan sənaye sahələri keçən ilə nisbətə 3,6 faiz artmışdır. 2017 ci ildə Sahibkarlığa Kömək fondu tərəfindən çox sayda sahibkara milyonlarla manat güzəştli şərtlərlə kreditlər ayrılmışdır. Həyata keçirilən layihələr hesabına yeni iş yerləri yaradılmışdır. Ayrılan milyonlarla kreditlərin vəsait mənbələri olduğu layihələrin əsas hissəsi təxminən, 95,8 faizi kənd təsərrüfatının qalanı isə digər iqtisadi sənaye sahələrinin payına aid edilir.[1; səh 24-27]

2017 ci ildə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin iqtisadi sahələr üzrə pay bölgüsü

Ölkəmizdə həyata keçirilən silsiləvi davamlı inkişaf proqramlarına misal olaraq vergilər orqanı tərəfindən təşkil olunan Komputer əsaslı Audit sistemi layihəsini, Avropa ölkələri ilə birgə təcrübə əsasında tətbiq olunan elektron audit proqramlarının icra olunması ilə yüksək standartlara cavab verən vergi mühiti

formalaşdırmaq mümkün olmuşdur. Aparılan araşdırmaların nəticəsi kimi qeyd etmək olar ki, aşağıdakı standartlaşdırma istiqamətlərində görülməli işlər ölkəmizin investisiya potensialını artırma, daha yaxşı vergi mühiti formalaşdırma bilər:

- Mövcud vergi siyasətimizin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üsullarının axtarılıb tapılması və tətbiq olunması
- İqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin edəcək sahələrin üzə çıxarılması və həmin sahələr üzrə vergilərin differensiasiyasının həyata keçirilməsi
- Vergilərin iqtisadi tənzimləmə funksiyasından daha geniş istifadə olunması
- Daim investisiya fəaliyyətini stimullaşdıran təşviqədar qərarların qəbulu
- Tətbiq olunan vergi endirimlərinin nəticə yönümlü olmasının təmin edilməsi

Məhz bu göstərilən addımların atılması, bu istiqamətlərdə işlərin görülməsi ilə rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyata, əlverişli biznes mühitinə, investisiya baxımından cəzb edici məkana sahib olmaq mümkündür.

NƏTİCƏ

Son illərdə dünyada iqtisadi ticarətin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Ölkəmizdə də həyata keçirilən iqtisadi addımlar tam olaraq bazar iqtisadiyyatının formalaşmasına əlverişli şərait yaratmışdır. Şübhəsiz ki, tam azad bazar iqtisadiyyatına, inhisarsız bir şəraitə sahib olmaq bu qədər qısa müddətdə mümkün deyil. İqtisadiyyatın daimi sabit inkişafını qorumaq üçün investisiyaları stimullaşdırmaq şərtidir. Bunun üçün ciddi bazar mexanizmləri formalaşdırıb onları işə salmaq lazımdır. Bu məqsədlə dövlət büdcəsinə daxil olan vergi məbləğlərinin davamlı olmasını təmin etmək, vergidən yayınma kimi mənfi halların baş verməməsi üçün çalışmaq, insanlarda vergi mədəniyyəti formalaşdırmaq lazımdır.

Vergi tənzimlənməsi vasitəsi ilə investisiya fəallığını nəzarətdə saxlamaq, bu mühtdə baş verə biləcək iqtisadi prosesləri proqnozlaşdırmaq, baş verə biləcək təhlükələrdən agah olub onların qarşısını almaq mümkündür.

Nəzərdə tutulan və tətbiq olunan vergi endirimlərinin əsası olmalıdır. Belə ki, bu məbləğlər büdcəyə çatmalı olduğu halda vergi ödəyicisində qalır. Bu səbəbdən vergi güzəşti nəzərdə tutulursa bu güzəştin gətirəcəyi nəticələrdə göz önündə olmalıdır. Digər ölkələr ilə müqayisədə bəzi vergi növlərində ölkəmizdə daha aşağı bir səviyyə müşahidə olunur. Məhz bu cür faktorları əsas götürərək bu üstünlüklərdən istifadə edərək sahibkarlığın inkişafını diqqətdə saxlamaq lazımdır. Əhalinin qazandığı gəlirləri, ölkədəki vergi sisteminin təkmilləşmiş formada olmasını əsas götürsək, bu qədər qısa müddət ərzində bütün bunlara nail olmaq böyük uğur sayıla bilər. İqtisadi araşdırmalar sübut etmişdir ki, ölkəmizdə mövcud olan gəlirlər arasında uyğunsuzluq yəni, gəlirlərin bərabər paylanmaması dünyanın inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarına malik ölkələrlə müqayisədə daha ürək açan səviyyədedir. Bunun da əsas səbəbi ölkəmizdə gəlir səviyyəsi aşağı olan insanlara daha çox vergi güzəştinin olması, bəzi vergi növlərinin tətbiqində differensial yanaşmanın mövcud olması, vergidən yayınma

hallarının minimal səviyyəyə salınması və s.dir. Vergi tənzimlənməsinin investisiya fəaliyyətinə təsirinin ölçülməsi vacibdir. Son illərdə iqtisadiyyatımıza milyardlarla dollar sərmayə yatırılmışdır.

Vergi baxımından rəqabət yaratmaq istiqamətində inkişaf etməkdə olan ölkələrin ən böyük problemi inkişaf həcmnin aşağı olmasıdır. Effektiv bir qanun layihəsinin olmaması bu cür ölkələrdə şirkətləri vergiyə qarşı daha aqressiv olmağa vadar edir. Bu baxımdan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili mənbələrin hərəkətə gəlməsinin dəstəkləyici bir dövlət proqramına ehtiyac vardır. Xarici sərmayeni birbaşa ölkəyə cəlb edəcək və daxili mənbələri hərəkətə gətirəcək addımların atılması üçün siyasi iradə vacib amil sayılır. Bu çərçivədə qərar verənlərin hər biri məsuliyyət daşıyıcısı sayılır. Investisiyaların həcmnin artması və iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün qlobal iqtisadi platforma həm inkişaf etmiş həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün effektiv bir mexanizm kimi çalışmalıdır.

Vergi dövlət tərəfindən maliyyələşmədə önə çıxan bir alət hesab olunur və ilk baxışda vergi, maliyyə vəsaitlərinin özəl iqtisadiyyatdan dövlət iqtisadiyyatına yönəldən bir ünsür kimi görsənir. Vergi qoyma müddətində dövlət baxımından əldə olunan gəlirlər digər dövlət xərclərindən fərqli olaraq iki növ xərc yaradır. Bunlardan birincisi, vergi qoyma müddətində ortaya çıxan vergi yığıma xərcləridir. İkincisi isə sırf vergi xərcləridir. Vergi xərcləri adından məlum olduğu kimi, vergi və xərcləmək kimi bir-birinə təzadlıq təşkil edən sözlərin bir arada işlənməsindən yaranır və dövlətin imtina etdiyi vergi gəlirlərini özündə əks etdirir.

Vergi islahatı hər zaman önəmini qoruyan bir mövzudur. Vergi sistemi içindəki qanuni boşluqların aradan qalxması məqsədi ilə tez-tez dəyişdirilir. İqtisadi birlik və inkişaf təşkilatı vergidən yayınma hallarına qarşı mübarizədə tək deyildir. Eyni hədəfi qarşısına məqsəd qoyan ölkə və ölkə qrupları da bu çalışmalara dəstək verirlər. Özəlliklə də, böyük yeddiqrupuna daxil olan ölkələr bu təşkilatın işlərinə böyük dəstək vermişlər. İqtisadi inkişaf və birlik təşkilatı bu mövzuya qısamüddətli olmamaq şərti ilə yeni layihələrlə qatılmışdır.

Mövcud beynəlxalq vergi standartlarını müəyyənləşdirəcək zəngin ölkələr klubunun dəyişəcəyi gözlənilir.

Müasir dövlət maliyyə alətlərindən ən önəmlisi vergilər, dövlət ehtiyaclarının qarşılınmasından başqa digər məqsədlər üçün də istifadə edilməkdədir. İqtisadi siyasət və eyni zamanda maliyyə siyasətinin də alətlərindən biri olan vergi siyasəti gəlir qazanmaq məqsədindən əlavə gəlirlərin bərabər bölüşdürülməsi, iqtisadi böyümə və inkişaf istiqamətlərində də vacib rol oynayır. Dünya səviyyəsində inkişafda olan və inkişaf etmiş ölkələrdəki fərqli dərəcələrlə qarşımıza çıxan vergi yükü hələ də bütün dövlətlərin ən əsas özəllikləri sırasında yer almaqdadır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2014-2018- ci illərdə Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı” nın icrasının dördüncü ilinin yekunları. Bakı-2018
2. A.F.Musayev, A.A.Hüseynov, Y.A.Kəlbəliyev. Azərbaycan Respublikasının Vergi Xidməti: İslahatlar və Nəticələr. Dərslik. Bakı-2002
3. A.F.Musayev, Ə.C.Məmmədov. Ünvanlı Vergi Xidmətləri. Məlumat kitabı. Bakı-2013
4. A.Şəkəraliyev, Q.Şəkəraliyev. Azərbaycan İqtisadiyyatı: Reallıqlar və Perspektivlər. Dərslik. Bakı-2016
5. Ahmet Tekin. Vergi Teşvikləri ve Ekonomik Etkileri. 2006
6. Akif Musayev. İnnovasiya İqtisadiyyatı və Vergi Stimullaşdırılması. Dərslik. Bakı-2014
7. Arda Uludağ, Sencer Turunç. Vergi ve Kalkınma. 2014
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012 ci il 29 Dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiqlənmiş “Azərbaycan 2020. Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası”.
9. Azərbaycan Respublikasının Xarici İnvestisiyaların Qorunması haqqında qanunu. Bakı-1992
10. Azərbaycan Respublikasının İnvestisiya Fəaliyyəti haqqında qanunu. Bakı-1995
11. Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyat Perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsi. 2017
12. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı-2017
13. B.Özgür. Türk Vergi Sistemində Yatırım İndirimi İstisnası Uygulamasının Değerlendirilmesi ve Bazı Ülke Uygulamalarıyla Karşılaştırılması. 2004
14. D.Bakırtaş. Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Vergiler Işığında Kredi Değerlendirmesi ve Yatırım Kararlarında Vergilerin Etkisi. 2010
15. Dr. Azər Mehtiyev, Sahibkarlıq mühitinin inkişafına dair bəzi təkliflər. Bakı-2017

16. E.Demircan. Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. Dergi. 2003
17. Ersan Öz. Vergi Rekabeti ve Vergi Reformunun Geleceği. Derslik. 2014
18. EY. The Inbound guide to US corporate tax. 2015
19. Ə.Məmmədov, İ.Seyfullayev, C.Yusifov. Vergi və Tərəqqi. Derslik. Bakı-2015
20. Ə.Məmmədov, İ.Seyfullayev. Vergi və İnvestisiya. Derslik. Bakı-2013
21. F.Qasimov. T.Əliyev, Z.Nəcəfov. Milli İnnovasiya Sisteminin Təşkili və İdarə Edilməsi. Bakı-2013
22. Halil Bağdınlı, Vergi yükü ve Vergi Rekabeti. KPMG. 2017
23. M. Lemanowicz. Innovation in Economic Theory and The Development of Economic Thought. 2015
24. N.Demir. Finansal Yatırım Araçlarının Vergilendirilmesinin Kurumsal Yatırımcılar Açısından Analizi. 2013
25. N.Q.Menkyu. Ekonoiksin Prinsipləri. Derslik. 2009
26. Niyazi Özker. Kurumsal bir Vergi Reformu Sürecinde Hedefler ve Vergilemeye Yönelik Beklentiler. Dergi.2010
27. OECD. Innovation For Development. 2012
28. Özgür Saraç. Vergi Harcamaları ve İktisadi Etkileri. Maliyye Dergisi. 2010
29. P.Q.Rzayev. Vergi Tənzimlənməsi Mexanizminin Stimullaşdırıcı Rolunun Artırılması İstiqamətləri. Azərbaycan Vergi Xəbərləri. 2011
30. S.Gerguri, V.Ramadani. The Impact of Innovation into the Economic Growth. Tədqiqat işi. 2010
31. S.Şahin. Firmaların Optimal İnnovasyon Birleşimleri, Piyasa Yapısı ve İktisadi Büyüme İlişkisi. 2010
32. Sinan Borluk. Optimal Vergi Teorisi ve Vergi Reformları Deneyimleri Çerçevesinde Türkiyede Sürdürülmekte Olan Vergi Reformu Çalışmalarının Değerlendirilmesi. 2006
33. Tofiq Hüseyinov. Azərbaycanda İnvestisiyalar: Gəlirlər, İnvestisiyalar, Sənayeləşdirmə, Məşğulluq. Derslik. Bakı-2009
34. TÜSİAD. 2018 Yılına Girerken Dünya Ekonomisi. 2018

35. Y.A.Kəlbəliyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzəyev. Xarici ölkələrin vergi sistemi. Dərslik. Bakı-2011
36. Your tax and legal Lighthouse. KPMG. 2017
37. www.taxes.gov.az
38. www.economy.gov.az
39. www.maliyye.gov.az
40. www.cbar.az
41. www.advantageaustria.org
42. www.ikisahil.az
43. www.fins.az